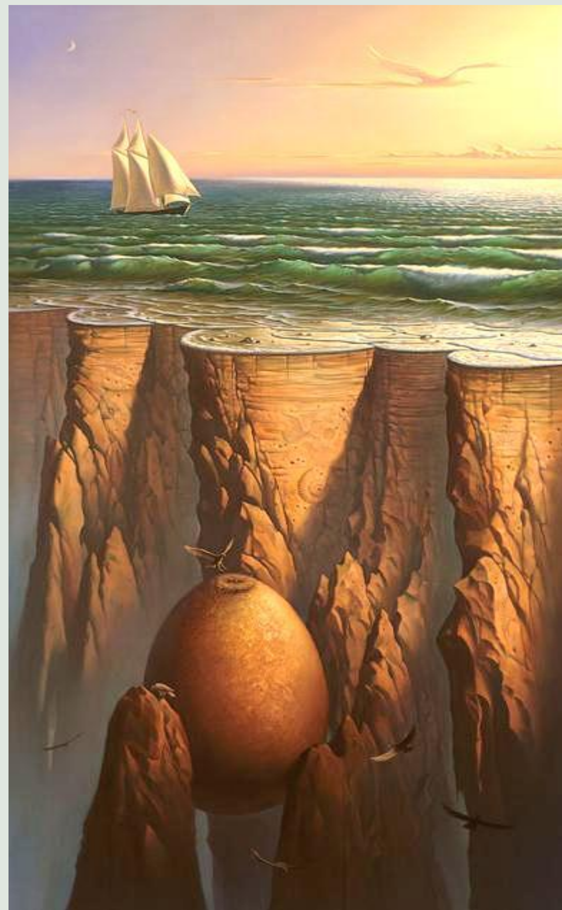
Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș

Ţiganiada: tradiție și inovație

Teologie pentru azi

București
2012

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș

Țiganiada: *tradiție* și *inovație*

Aventura scriiturii și
canonul literar românesc

Teologie pentru azi

București
2012

Țiganiada: operă *postmodernă*?

Ion Budai-Deleanu ar putea fi primul scriitor *postmodern* al literaturii române, după toate regulile: avem parodie, metatext, intertextualitate amplă și ramificată în *Țiganiada*.

Îi avem în vedere, desigur, pe autorii din *literatura*, *istoria* și *filosofia* universală enunțați chiar de Budai-Deleanu în opera sa, adică Homer[1], Vergiliu[2], Ovidiu[3], Herodot[4], Hermes Trismegistul[5] (amintit aluziv[6]), Democrit[7], Heraclit[8], Platon[9], Milton[10], Tassoni[11], Casti[12], Ariosto[13], Tasso[14], Klopstock[15], Voltaire[16] ca și, foarte probabil, autori *nemenționanți* precum Dante[17], Cervantes[18] –

---

[1] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Homer.
[2] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Vergilius_Maro.
[3] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Publius_Ovidius_Naso.
[4] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Herodotus.
[5] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Hermes_Trismegistus.
[6] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada sau Tabăra țiganilor. Poemation eroi cómico-satiric alcătuit în doaosprăzece cântece*, ediție îngrijită de Florea Fugariu, repere istorico-literare de Andrei Rusu, Ed. Minerva, București, 1985, p. 86: *Fiece năuc pare-un trismeghist*.
[7] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Democritus.
[8] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Heraclitus.
[9] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Plato.
[10] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/John_Milton.
[11] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Alessandro_Tassoni.
[12] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Battista_Casti.
[13] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Ludovico_Ariosto.
[14] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Torquato_Tasso.
[15] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Gottlieb_Klopstock.
Între autorii traduși la noi în secolul al XIX-lea se numără și Klopstock a cărui operă, „*Der Messias* [Messiada], [a fost] adaptată de V. Aaron în 1805 sub titlul *Patimile și mortea Domnului și Mântuitorului*”, *vezi* Mircea Anghelescu, *Există un preromantism românesc?*, în vol. *Istoria literaturii române. Studii*, coordonator Zoe Dumitrescu-Bușulenga, Ed. Academiei RSR, București, 1979, p. 92.
[16] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Voltaire.
„Pe Voltaire îl citase Budai în *varianta primă* a poemei, între modelele fundamentale ale genului”, *cf.* Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, Ed. Minerva, București, 1984, p. 203.
În varianta pe care o urmărim noi, Voltaire este indicat doar aluziv, printr-o notă de subsol semnată: *Micromegas* (Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 258, n. 1).
Varianta primă a epopeei budaidelenești se publica la anul 1900 sub titlul *Țiganiada sau Alexandria ai țâgănească* (Ed. Librăriei Ciurcu). Între modele se numărau și aventurile lui Alexandru, din romanul popular *Alexandria*.
[17] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Dante_Alighieri.

amintește însă de *cavalieri erranti* „la italieni și la ispani”[19] – și poate și alții, nu puțini (Boccaccio[20], Rabelais[21], Pope[22], etc.), ale căror nume au fost *sugerate* de către criticii literari.

Dar vorbim și despre cărțile *literaturii române vechi*.

Autorul amintește foarte adesea de *cronici* și *letopisețe* (referința este uneori *reală*, alteori *fantezistă*, ca pretenție a *verosimilității* ficțiunii literare[23] – este nevoie de cultură istorică și literară pentru a face discriminarea), dintre care menționează *cronica* lui Grigore Ureche[24].

Face trimitere și la monumentala ediție aghiografică (în trei volume) a lui Dosoftei, *Viețile Sfinților*[25], și invocă deopotrivă operele literaturii bizantine – în mai multe rânduri îi și menționează pe „scriptorii de la Vizant”[26] sau „scriptorii bizantinești” și *cronograful* lui Duca Honiates[27].

De asemenea, în destul de multe ocazii, se referă la Scriptură (în mod direct sau aluziv, prin menționarea unor episoade binecunoscute), la „cărțile bisericești”[28] și la *Viețile Sfinților*, la *Minei*[29].

Interferențele cu literatura română medievală nu se opresc aici și vom arăta mai jos că este *foarte probabilă* utilizarea și a altor surse, cum ar fi *Cazania*

Călinescu se îndoia că Budai-Deleanu l-ar fi citit: „Sunt și elemente dantești, venite însă de-a dreptul de la Virgiliu”, *cf.* G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Ed. Vlad & Vlad, Craiova, 1993, p. 76.

18 A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Miguel_de_Cervantes.

19 Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 201, n. 1.

20 A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Giovanni_Boccaccio.

21 Însăși utilizarea *anagramelor* (Leonachi Dianeu și Mitru Perea) pare a fi *o tradiție rabelaisiană*: „Anagrama practicată de Rabelais (Alcofribas), ca strategie *de mistificare* a numelui și *joc amuzant* în același timp, devenise *un loc comun* al autorilor de literatură alegorico-satirică”, *cf.* Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, op. cit., p. 170. A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Fran%C3%A7ois_Rabelais.

22 A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_Pope.

23 Pentru care inventează așa-zise *izvoare*, și anume „*izvodul* ce am aflat la mănăstirea Cioarei” și *pergamèna* ce s-au aflat, nu demult, în mănăstirea Zănoaghei”, precum și *cronicari-poeți martori*, ca Mitrofan, *cf.* Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 10-11.

24 Idem, 107, n.1 și p. 115.

25 Idem, p. 47, n. 1.

26 Idem, p. 10.

27 Idem, p. 63, n. 1 și 108, n. 1.

28 Idem, p. 225 (spre exemplu, fără a fi *singura* ocurență).

29 Idem, p. 358, n. 1a.

lui Varlaam, *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, cronograful lui Mihail Moxa, etc.

Autorul concepe o parafrază largă[30] din „povestea lui Arghin și a Ilenii” (*Arghir și Elena*), de mare succes în Transilvania[31], care va cunoaște puțin mai târziu varianta lui Ioan Barac: *Istoria preafrumosului Arghir și a preafrumoasei Elena*.

Înaintea pașoptiștilor, Budai-Deleanu face trimiteri – după cum vom vedea – la *creații populare* precum basmul, balada și proverbele, pe care le reproduce (proverbele[32]) sau le *pastișează*.

Utilizând un procedeu la care a recurs și Cantemir în *Istoria ieroglifică* (pe care probabil nu a cunoscut-o), dar și asemenea scriitorilor postmoderni mult mai târziu, Budai-Deleanu își citează *opera în operă*[33].

Despre interferențele cu *literatura universală* s-a vorbit destul de mult – suntem însă de acord cu Elvira Sorohan că „originalitatea viziunii și a limbajului acoperă *orice urmă precisă* a vreunui model”[34].

Prin urmare, nu căutăm *modele*, pentru opera lui Budai-Deleanu.

Nu ni se pare că ar fi un *gest* înțelept, atâta timp cât acestea au numai valoare *orientativă* sau *episodic-inspirațională* pentru autorul român.

În mod deosebit, ne interesează *relația* sa cu *tradiția literară românească* de până la el, pe care, credem noi, a avut-o *în primul rând* în vedere pentru a concepe un *stil poetic* și a da naștere unei *viziuni literare*.

Ar fi de remarcat asemănarea cu *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir în ceea ce privește *caracterul profund alegoric* al operelor lor.

Rațiunile trebuie cercetate însă cu atenție, ceea ce nu vom face acum.

---

[30] Idem, p. 87-94.
[31] Idem, p. 88, n. 1: „această poveste este la românii cei de Ardeal foarte vechie”.
[32] A se vedea Idem, p. 194-195, 198, 366, 373, 384, etc.
[33] Idem, p. 26, n. 2: „Aceasta-i adevărat *Țigăniada*!”.
[34] Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, op. cit., p. 202.

Fără a considera cumva *Țiganiada* operă de *colportaj* și a-i diminua în vreun fel *originalitatea* (care este deasupra oricărui dubiu), sesizăm că *recursul* la modele și la sursele de inspirație este *de altă natură* decât la Cantemir, ceea ce ce, paradoxal, îl face pe Budai-Deleanu să fie *conviv* cu postmoderniștii care vor apărea pe *scena* literară mult mai târziu.

Dacă opera lui Cantemir, *Istoria ieroglifică*, este în primul rând *creație*, (sursele la care trimite autorul fiind o pură *indicare* a erudiției), *Țiganiada* e, pe lângă talent poetic remarcabil, o pastișă savuroasă și un colaj ingenios de *modele* scriitoricești aparținând atât literaturii universale, cât și literaturii medievale românești.

După cum am anunțat deja, ne interesează, în paginile care vor urma, să devoalăm aspecte care nu au fost până acum puse în lumină de exegeza literară și care vizează *înscrierea* lui Ion Budai-Deleanu într-o tradiție românească, *filosofică* și literară, atât în ceea ce privește *asumarea* unei tradiții a *scriptorilor* vechi, cât și forța *anticipării* literaturii de mai târziu, de la cea romantică la cea postmodernă.

Din această perspectivă, epopeea sa *eroi-comică* este un *Levant* al începutului de secol XIX, care înregistrează *tonuri* semnificative ale *scriiturii* românești anterioare, cu trimiteri evidente la cronicari și la cazanii, ori la *filosofia* lui Miron Costin (*Viiața lumii*) sau Cantemir (*Divanul*), într-un mod mai mult sau mai puțin *parodic*, după rețeta inventată mai târziu a intertextualității postmoderne (dialogul cu textele *canonice* – deși *(a se reține!)* lui Budai-Deleanu, ca mai târziu lui Eminescu, nu-i *înfățișase* nimeni un *canon* al literaturii române vechi):

O, fericite veacuri trecute,
Când să mai pogorea câteodată
Pe pământ oamenilor să-ajute
Sfinții, ori ca pe cei răi să bată
Sau pe credincioși să mângăiască
La scârba și nevoia lumească.

Acum pare că ceriul de lume
Ș-au uitat cu tot, nice mai bagă
Samă de-oameni, lăsând să-i sugrume
Nevoile-între viața-întreagă.
Îngeri nice-în vis acu s-arată
Să ne-învețe vro taină *ciudată* [minunată].

Cu-adevărat! eu altă pricină
N-aflu, făr' că sau *nice-o credință*
Noi avem acum sau pre putință
Iar' a bătrânilor socotință
Răzăma purure-în lucruri sfinte,
Ceriul având în inimă și minte.

Ori de unde-aceasta să purceadă,
Destul că pe vremea lui Vlad încă,
Sfinții oblicind atâta pradă
Ce făcea turcii-în creștini ș-adâncă
Răutate, pe pământ veniră
Și multe suflete mântuiră.

Aceasta nu numai că să zice,
Ci s-au scris și la cronica vechie
Carea-i mai de mult fără de price,
Și decât *cronica lui Urechie*;
(*Cântul IV*)

Unde sunt vitejii cei din zile,
Eroii cei cu vărtute rară,
Carii-înlibovindu-să-în copile
Călătoriea întins din țară-în țară
Luptându-să cu lei și gligani,
Curățind pământul de tirani,

Ce nu răbda ca-asuprit să fie
Cel mai slab de cătră cel mai tare,
Neamuri întregi scotea din robie,
La nevinovați apărătoare
Mână dând, nice lua vreodată,
Nice poftea pentr' ajutoriu plată!

Ah! căruntă vechie cinstită!
Unde-s a tale sânte tocmele?…
Ce urgie-acum lumea-întărâtă

Ș-o-înneacă-întru cel *noian de rele*[35]?
Perit-au credința cea bătrână!
Ah! *lume-întoartă*[36]*! vreme păgână!*[37]

[35] Nu numai sintagma subliniată, dar și întreaga diatribă care va urma, împotriva *moleșirii* virtuților, îl anticipează pe Eminescu. Eminescu folosește și el expresia *noian de vină*, în poemul *Răsai asupra mea* (M. Eminescu, *Opere*, IV, ed. Perpessicius, p. 361).

[36] Topos-ul *lumii pe dos* are vechimea poeziei lui Vergiliu și a fost vehiculat în Evul Mediu (*le monde à l'envers*), dar nu este prea familiar literaturii noastre, unde poate fi identificat rar.

Cantemir îl utilizează în *Istoria ieroglifică* pentru a deplânge *nedreptatea* ce i se face Inorogului: „Ce ei încă acestea orânduind și fel de fel de lațuri, curse, mreji și alte măiestrii în toate poticile și căile întindzind, strâmbătate ca aceasta în multă vreme ceriul a privi, pământul a suferi neputând, de năprasnă din toate părțile și marginile pământului holburi, vivore, tremuri, cutremuri, tunete, sunete, trăsnete, plesnete scorniră, atâta cât tot muntele înalt **cu *temeliele în sus și cu vârvul în gios*** răsturnară și tot copaciul gros, înalt și frundzos din rădăcină îl dezrădăcinară, și așe, toată calea și cărarea pre pământ și prin aer cu grele neguri și cu întunecoși nuări, ca cu un veșmânt negru căptușind astupară și tot drumul de pe fața pământului cu stinci pohârnite, cu dealuri și holmuri răzsipite și cu păduri săciuite pretiutiderelea închisără și încuiară.

Din ceriu fulgere, din nuări smidă și piatră, din pământ aburi, fumuri și holburi, unele suindu-să, iară altele coborându-să, în aer focul cu apa să amesteca și ***stihiile între sine cu nespus chip să lupta***.

Carile atâta de strașnică și groznică metamorfosin în toată fapta făcură, cât ceriul cu pământ și apa cu focul războiu cumplit să fie râdicat să părea, cu a cărora clătire toată zidirea să scutura și să cutremura și spre cea desăvârșit a tot duhul peire să pleca. [...]

A ***amestecăturii***, dară, aceștiia pre scurt, istoriia aceasta au fost: Toate dealurile mari și toți munții înalți asupra stâncelor și copacilor sfat sfătuiră. Carii șepte hatmani de războiu purtători și a gloatelor păvățuitori având, asupra holmurilor celor de la cetatea Deltii vrăjmaș războiu râdicară și fără veste, cu mari huiete și de năprasnă cu mari buhnete, asupră-le pohârnindu-să, să răsturnară.

Iară pricina aceștii strașnice rădicări și fără milă fărâmări era aceasta: munții cu holmurile între sine, pentru greutatea carea de la stânci și de la copaci trag, să jeluiră și de pohoara carea în cârcă poartă unul către altul să olecăiră și fietecarile către de-aproapele său într-acesta chip dzisără: „Până când, fraților, stinca piatra sacă și plopul, chiparisul și platanul, copaci fără roadă, în capul nostru suindu-să, pe spate-ne urcându-să, vârvurile și creștetele ne vor acoperi?

Și până când ei înălțindu-să și mărindu-să, ca cum în vreo samă ne-am fi, ne vor ocări și batgiocuri? (Că certarea cu toiege într-ascuns decât ocara și batgiocura în arătare mai de suferit ieste).

De care lucru, cu toții într-un gând și într-o inimă a ne împreuna, cu mic și cu mare, într-un cuvânt și într-un giurământ a ne lega trebuie și lucru carile altădată în politiia noastră nu s-au mai văzut să facem, adecă cu a noastră răsturnare a mândrilor și trufașilor cea desăvârșit prăpădire și răzsipire să aducem (că toată moartea din fire aspră și amară ieste, carea numai cu viderea răzsipii nepriietinului mai plăcută și mai îndulcită a fi să pare).

Deci ***unde ne sint rădăcinile, acolo vârvurile, și unde ne sint vârvurile, acolo rădăcinile să ne mutăm***.

Că într-acesta chip toată stânca groasă și pietroasă și tot copaciul crăngos și frundzăros supt noi va rămânea, și așe, precum pururea decât noi mai mici și precum noi i-am hrănit și i-am crescut, în brață i-am purtat și la sin i-am

aplecat și precum până într-atâta în samă a nu ne băga și în toată hula și ocara a ne lua nu li s-au cădzut vor cunoaște. [...]
Mute-se Arcticul, strămute-se Andarticul, osiia sferească în doaî să frângă, toată iușorimea în chentru să-mpingă, stihiile toate tocmirea să-și piardză, orânduiala bună în veci nu mai vadză, toate îndărăpt și-n stânga să să-nvârtejască, de jeale să să uluiască, de ciudă să să murțească și dreptatea Inorogului în veci povestească”, *cf.* Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, Ed. Minerva, 1997, p. 172-174, 298-300.
Sigur că ar fi multe alte lucruri de comentat în textul de mai sus, precum *războiul cumplit* între stihii, care este probabil o aluzie la filosofia lui Heraclit: *războiul* [elementelor] *este părintele tuturor lucrurilor*.
Foarte interesant că și Budai-Deleanu inserează, în chiar *Cântul I*, aceeași idee: *Dela miază noapte mai departe, / Sus, în văzduhul întunecos, / Este-un loc (precum scrie la carte) / Cărùi zic filosofii haòs, /* ***Unde neîncetata bătălie / Face-asupra stihii stihie!****...*(Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 15).
În finalul epopeei sale *eroi-comice*, autorul reintroduce motivul *lumii pe dos*, pentru că eroii săi nu reușesc să intre într-o ordine firească, ci: *Toate cele-întoarsără pe dos* (Idem, p. 362).
Tot un eveniment istoric îi oferă și lui Vasile Fabian-Bob (sau Bob-Fabian) prilejul de a relua acest motiv în poezia *Moldova la anul 1821*:

S-au întors mașina lumei, s-au întors cu capu-n gios
Și merg toate dimpotrivă anapoda și pe dos,
Soarele d-acum răsare dimineața la apus
Și apune despre sară cătră răsărit în sus.

Apele schimbându-și cursul, dau se-ntoarcă înapoi
Ca să bată fără milă cu izvoarele războí;
S-au smintit să vede firea lucrurilor ce la vale
Aflîndu-se din vecie, urma pravilelor sale.

Ș-au schimbat se vede încă și limbele graiul lor;
Că totuna va să zică di mă sui sau mă pogor.
Toate pân’ acuma cîte se părea cu neputință
Ieșind astăzi la ivală, vor putea avè credință;

Vreme multă n-a să treacă, ș-a ara plugul pe mare
La uscat corăbierii nu s-or teme de-necare;
Ce-a să zic-atunci pescariul, când în ape curgătoare
Îi va prinde mreja vulturi și dihanii zburătoare;

Ce-a să zică vînătorul, când în loc de turturele
Nevăzând nici câmp, nici codru, va pușca zodii și stele?
Nătărăule ce umbli, pe a ceriului fațadă,
Zisu-mi-au ieri noapte luna, tâlnind-o la promenadă:
Suma veacurilor scrise pentru tine-n acest loc
S-au deșirat de pe crugul soarelui cel plin de foc.

Iar di ești vre o comită rătăcită dintre stele
Și umbli fără de noimă, ieșită din rânduiele,
Ce zăbavă peste vreme te ține calea cerească,
De îngâni cu migăiele armonia îngerească?

Dacă ești planită nouă, și nu ții tovărășie
Colindând pe lîngă soare în sistema ce să știe,
La depărtarea căzută te întoarce pe o cale,
Și nu ieși nebunește pe hotarul sferei tale,

Dar ce vinuiesc eu vremea? care
Nu lucrează, fără numa pate!…
Martoră fiind și mustrătoare
Faptelor noastre pre rușinate!
Acestòr, *oame,*-însuți ești de vină,
Ce-închizi ochii și fugi de lumină.

[Dosoftei: *Și de svânta Ta lumină*
Veacul nostru ne-nstrăină
Ps. 89, 31-32][38]

Ceriu-ți dede minte și vărtute:
Ceaia-întru-întunerec să-ți lumine,
Ceasta la nevoie să-ți ajute,
Ceaia să-ți arete rău și bine
Și cărarea cătră fericie,
Ceasta să-ți frângă lanț de robie!…

Iar' tu cu ceste daruri alese
Covârșești însuți a ta stricare;
Mintea ta lațuri neîncetat țese
Ca să te-încurce fără scapare,

Cutezătoriu mai aproape, vei fi ars de multă pară
Vei să degeri dinpotrivă de te vei depărta iară.

Iată Aurora vine cu veșminte luminate
Alungînd spaimele nopței, peste clima depărtate;
Iară steaua Afroditei vărsând rouă și răcoare
Deschide cu-a sale raze porțile sfîntului soare.

Vra nu-s-ce să mai zică și d-abia numa-ncepură,
Când un nor venind cu ploaie îi spălă vorba din gură.
Cf. Poezia românească în epoca romantică, ediție de Mircea Anghelescu, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997.
Interesant este faptul că ilustrările toposului la care ne referim, în literatura română, sunt puține și târzii, dar constituie o poezie de o mare *intensitate dramatică* și care, pe deasupra, cred că este în măsură *a mulțumi* și pe cei mai pretențioși adepți ai *hegemoniei estetice*.
Pe lângă reușita poetică, ineditul subiectului și *aura ermetică* ce fac versurile să pară de un *modernism* surprinzător, le recomandă, pare-ni-se, pentru studii mai frecvente și mai atente.
[37] Cu privire la această strofă, Ioana Petrescu apreciază că „poetul traduce într-un limbaj arhaizant, cu cadențe liturgice, grave, *sentimentul ireversibilei treceri* și *nostalgia* după timpurile apuse ale credinței și eroismului", *cf.* Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, Ed. Dacia, Cluj, 1974, p. 171.
[38] Citatele din *Psaltirea în versuri* sunt conform: Dosoftei, *Opere 1. Versuri*, ediție critică de N. A. Ursu, studiu introductiv de Al. Andriescu, Ed. Minerva, București, 1987.

Vărtutea-ți dai la tirani în mână,
Ca mai lesne-apoi să te supună.

Iar' aceștea te-apasă-în țărână,
Nici mai mult te lasă-în slobozie;
Cu râs amar vaietu-ți îngână
Și lanțuri a săruta te-îmbie.
Ah! și cine-apoi din asta poate,
Oame ticăloase,-a te mai scoate!…

Au doar' moleáța de-acum junie[39],
Ce n-au învățat alta nimică
Făr' a vâna după libovie,
A căuta la sabie cu frică,
Pe divan a trândăvi cu lene
Ș-a căsca gurile prin dughiene!…[40]

A să-împodobi cu gingășie
Mai aleasă decât o femeie,
A-ș' răpune-în cărți [de joc] toată-avuție,
Într-aceasta faptele să-închieie
A coconașilor cilibii,
A patrii noastre de-acum fii!

Acești numa știu între cocoane
Și din gură-a-ș lăuda hărnicia,
Iar' la fruntea vunii lighioane,
Unde-împroașcă gloanțele cu mia,
Vaileò, săracii! cum le-ar fi greață,
Cum le-ar fugi sângele din față!

---

[39] A se observa *anticiparea* lui Eminescu, așa cum am spus, dar și a pașoptiștilor, ca spre exemplu a lui Alexandrescu (*cf.* Gr. Alexandrescu, *Poezii. Proză*, text stabilit și note de I. Fischer, antologie și repere istorico-literare de Mircea Anghelescu, Ed. Minerva, București, 1985):

Eu în copilărie iubeam să mă opresc
Pe dealul mănăstirii, și-n vale se privesc
Măreţul turn, trist martor l-al nostru trist apus,
Ș-a cărui origină în veacuri s-a răpus
Turnul din care-odată bărbații renumiți
Vedeau române taberi pe câmpi nemărginiți
În preajma-i e cetatea! ai ei locuitori
Ruina-i azi cu falǎ arăt la călători,
Precum ***atâți nevrednici, trăind în moliciuni****,*
Se laud cu mari fapte făcute de străbuni.
(*Trecutul. La mănăstirea Dealului*)

[40] Eminescu: *Nu se nasc genii pe stradă și la ușa cafenelii?* (*Scrisoarea III*).

Un coif în cap, o sabie-în dreaptă,
Inimă-în piept și scutul în stângă,
Cu vărtute și minte deșteaptă,
Aceste sunt care pot să frângă
Lanțul robii tale cumplite,
O, neamul mieu! de tot *ovilite*!…
(*Cântul VII*)

În *jocul intertextual* inventat (într-o formulă nouă) de Budai-Deleanu, intră și erudiția lingvistică, vocabularul medieval și semnificațiile sale deosebite (formele și sensurile *vechi* ale termenilor) fiind solicitate destul de mult în opera lui Budai-Deleanu, după cum vom arăta ceva mai jos.

Ovid Densusianu făcuse, mai demult, următoarele observații cu privire la *Țiganiada*, urmărind să ofere o explicație și o caracterizare cuprinzătoare a determinărilor care au fundamentat apariția sa:

„Așezând acțiunea în vremea lui Vlad Țepeș, scopul lui Budai-Deleanu a fost să preamărească faptele strămoșilor, să ne înfățișeze – cum spune așa de plastic – *cărunta vechime cinstită* și, prin antiteză, să arate coborârea [decadența] vieței noastre, rătăcirea sufletelor în timpurile mai nouă [...] Ceva, prin urmare, ce vestește satirele lui Eminescu. Apropierea între ce au scris și unul și celălalt ne vine de la sine în minte când cetim:

Alta era junia română
Pe vremea lui Vlad-Vodă, ce frânsă
Tabăra lui Mahomet păgână
Cu vărtute și-în bătaie-adinsă,
Dar' au perit acea voinicie,
Și tu gemi supusă, Muntenie!...

Hei, ticăloasă Țară munteană,
Unde-ți e vitejia mărită,
A sloboziei tale sprijoană?
Cum ai rămas așa de ovilită,
Când te vei ridica din țărână,
Cine-ți va da scutitoare mână?

Până când vânzătorii de ostrige
Și mitarnicii, pentru dobândă,
Nevrednice rane ți-or înfige?
Până când te-or pune sub orândă
Agarenii? – și atâta nedreaptă
Necăjire încă nu te deșteaptă?

Venetici flămânzi de prin ostroave;
Greculeți din Anadol, din Pera,
Ți-au răpit venituri cu hrisoave:
Tu le zici *„Arhonda, calimera!”*[41]
Și te închini, cu multă plecăciune,
Crezându-le toate ce vor spune...

Ah, cine acu din aceste toate,
Oame ticăloase, te vor scoate?

Au doară cea moale de acu junie
Ce nu au învățat alta nimică
Făr' a vâna după libovie,
A măiestri gâlceavă și intrică,
A trândăvi pe divan cu lene
Și a căsca gurile prin dughene?”[42], etc.

Această apreciere mai veche nu constituie un *impediment* pentru o lectură modernă a *Țiganiadei* și nici pentru o interpretare care să țină cont de lecturile *contemporaneității*[43].

Din perspectiva *istoriei literare* însă, raportându-ne la contextul și perioada în care scria Budai-Deleanu, ea rămâne în continuare valabilă.

Diatriba la adresa *decadenței* și a *moliciunilor*, a lipsei de vlagă spirituală și morală a

---

[41] Transliterare din neogreacă, însemnând: *Bună ziua, boierule!*.

[42] Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, Ed. Eminescu, București, 1985, p. 75-76.

[43] Așa spre exemplu, în opinia lui Manolescu, „Joyce, Borges și Nabukov” sunt „scriitori lângă care Budai stă la fel de bine ca și lângă Ariosto, Tasso, Voltaire sau Pope”, *cf.* Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Ed. Paralela 45, Pitești, 2008, p. 127.
Orice secol viitor (ca să nu spun *orice* lector) își poate însă *alege* scriitorii lângă care *poate sta* Budai-Deleanu, în funcție de *preferințele* și de *optica literară* pe care o va adopta. Acest lucru nu *anulează* însă opinii care stabilesc judicios fapte *concrete* și *corecte* de istorie literară.

contemporanilor, va fi continuată cu fervoare de scriitori precum Gr. Alexandrescu, Nicolae Filimon, Eminescu și Macedonski.

Atribuindu-i ca *fundamentală* această intenție lui Budai-Deleanu, Densusianu nu greșea, chiar dacă putem fi de acord și cu alte interpretări mai noi, cum ar fi aceea că opera este *o meditație pe tema condiției umane* (Paul Cornea) sau că ea parodiază nu doar epopeile vechi, „ci literatura ca atare, opera ca mașinărie textuală, invenția ca fabricare a unor proceduri”[44].

Aceste opinii reprezintă abordări critice și perspective din *unghiuri diferite* și nu credem că se exclud una pe alta.

Dar să revenim...

Integrându-l *dialogului intertextual* și pe Milton (asupra acestei relații a atras atenția și Mircea Anghelescu[45], autorul *Țiganiadei* amintindu-l de două ori în notele de subsol, menționând *Raiul pierdut*[46] cu prima ocazie, în comentariul lui Musofilos), Budai-Deleanu ajunge să *converseze* inopinat și cu preromanticii și să anticipeze *Zburătorul* lui Heliade și atmosfera *lamartiniană* (zice-se) a apusurilor de soare/ înserărilor pașoptiste:

Sătana cade-în ***melanholie***[47]
Socotind asupra sorții sale;
A iadului s-adùnă boierie
Și să sfătuiește cu ce cale
Va s-ajute turceștilor gloate;
Țiganilor să fârșesc bucate.

Acum peste-ochian șoimanul soare
Strălucea dositelor ostroave,
Noaptea cu neagra sa învălitoare
Câmpi acoperisă și dumbrave,
Iar' de grele-ostăneli obosita
Dulce răpăusa prin staure vita. /…/

[44] Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 127.
[45] Vezi Mircea Anghelescu, *Budai-Deleanu, Milton și poza damnatului romantic*, în vol. *Scriitori și curente*, Ed. Eminescu, București, 1982, p. 61-68.
[46] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 18, n. 1b.
[47] Termen utilizat anterior de Nicolae Milescu și Dimitrie Cantemir.

Era vremea tocma-întiaş dată
Când cântă cocoşii de cu sară,
Ş-încălecând mături sau lopată
La Rătezat *strigòile* zboară,
Când să preumblă cele frumoase
Strâmbând oamenilor dreptele-oase.
(*Cântul VI*)

Nu este lăsată la o parte nici *intertextualizarea folclorului*, Budai-Deleanu fiind primul, înaintea paşoptiştilor, care se arată interesat de *creaţia populară*.

El se dovedeşte, prin urmare, un veritabil *precursor romantic* şi prin felul în care introduce teme şi motive *folclorice* în opera sa.

Elementele de *basm* nu sunt puţine, dar pe lângă acestea există şi *episoade* întregi care ţin de *formula basmului*, cum ar fi cele referitoare la cetatea vrăjită (*curte mândră măiastră*), la izvoarele cu apă fermecată ori la călătoria *vrăjitoarei* Brânduşa în căutarea fiului său, Parpangel:

Deci Brânduşa (căci aşa pe nume
Să chiema) fiind *fermecătoare*,
Doară-atunci cea mai vestită-în lume,
Ce *sâtirea dracii din vâltoare*,
Ba cu fermecături neauzite
Oamenii strămuta-în fieri şi vite,

Tot feliu-încântă ea de jivină
Şi cumu-i vine-în minte-o preface,
Apoi *descântă* cât baţi în mână
Strămutatele jivini sărace,
Şi nu este-un feliu de măestrie
La care-învăţată să nu fie,

Fiind amărâtă şi vrând să ştie
Unde fiiul ei atâta rămâne
Şi doar' de este Romica vie,
Luă doao fermecate frâne
Din róşii făcute strămătură,
Şoptind cu sine ceva din gură.

Cum fârși neînțălese cuvinte,
Iacă doao pregroaznice bale
Fără veste-i steteră-înainte;
Gușî avea pestricate și foale,
Însă cu-arepi și solzuri pe spate
Și neşte coade lungi, cârlibate.

Puindu-le-apoi frâne de lână
Obrazui-în pulbere-o căruță
Cu toiagu-învrâstat ce-avea-în mână,
Pe care șezând bale sumuță
Și iacă-*în cotigă făr de roate*
Vrăjitoarea văzduhul străbate.

Băláurii-înhămați zboară ca vântul
Precum striga-i mână și-i duce.
Într-un ceas cungiură pământul
Muntenesc, dar' nice-o rază-i luce
De-a-și găsi fiiul dorit. În urmă
Foarte-amărâtă cursul său curmă.

Supt o râpă-adâncă să pogoară
Și luând de pe bălauri căpestre,
Le face semn ca din ochi să piară;
Ducându-să-apoi fierele măiestre,
Scoasă-o vrăjită din sân piscoaie
Și cât poate, de trei ori țipoaie.

Mai degrabă decât o clipită,
Mulțime de duhuri necurate
Din toate laturi vinea pornită,
Iar' ea-începe a-i sitiri să caute
Sau să spuie-unde fiiu rămâne
Și pentru ce-acasă nu mai vine!

Ei răspund: „Fiiul tău s-află-în viață,
Dar' numa cât sufletul nu-i iasă;
Noi ț-om fi păn la dânsul povață!"
Deacă-aceasta Brândușa-înțăleasă,
Îndată-alergă cu osârdie
Ducând-o *cel din răspântie*.

Acolo sosind maica duioasă
Ș-află fiiul mai fără viață.
Trupu-i rădică și frântele-oase,
Luându-l pe bietele brață,
Îl pusă-în *căruța cea vrăjită*
Și zbură cu el într-o clipită.

Dusă-l între nește munți de-aproape,
Sus pe-o stâncă naltă și rătundă
Unde-l scăldă-în *noao feliuri de-ape*
Ce să-áflă-într-o peșteră afundă,
Apoi cu *ierburi cunoscute*
În tot chipul cercă să-i ajute.

Unele fierbe ia-într-o căldare,
Din altele stoarce *mustăreață*,
Iar' din altele-i face scăldătoare:
Iarba vântului și iarbă creață,
Iarbă mare, spânz, limbă-vecină,
Ròmoniță, nalbă, mătăcină,

Plătàgină, sovârv cu cicoare,
Troscoțel, podbeál și mătrăgună
Și de-alte mai multe ierburi care
Stoarse, mestecate depreună
Ș-în mai multe chipuri prefăcute
Trebuie bolnavului s-ajute.

Iar' după ce cu ceste toate
Îl scăldă, l-învălui și l-unsă,
Inima-i începu iar' a bate,
Sânge-în moarte mădulări pătrunsă
Ș-a treia zi către dimineață
Semne-aiavea dete de viață.
(*Cântul V*)

Vrăjitoarea *zboară* într-un car tras de *balauri*, comandă demonilor să-i spună unde se află fiul său și Romica, transformă, precum Circe[48], oamenii în

[48] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Circe.

animale și invers, și posedă știința *leacurilor* obținute din plante[49].

Probabil că mulți își amintesc și de *măselarița mireasă* a rigăi Crypto, din balada lui Ion Barbu…

Dar și Budai-Deleanu compune o *baladă nupțială*, în genul a ceea ce el numește *cântece de nuntă* populare (fapt pretextat și de Ion Barbu în „balada” *Riga Crypto și lapona Enigel*, pentru că *menestrelul* reia un cântec pe care l-a mai spus și altădată), cu tema alegorică străveche a *vânătorii*:

Tânăr vânătoriu, de mult fără sporiu,
După-un drăgălaș vâna sobolaș.
De-ar fi și să moriu! (zisă vânătoriu)
[Miorița: *Și de-ar fi să mor*...]
Drăguț sobolaș, ți-oi da de lăcaș.
Haida hăi, căpăi, hai la la, hăi hăi!
Prin desiș pe căi, hăi la la, căpăi!

Așa din zori cu multe sudori
Tinărul gonea, cu o săgețea
Pintr-un făgețel, sobol mititel,
Ce-încoace-încolea fugea, să-învârtea.
Păn’ la un țipiș, unde lăturiș
Sărind pe furiș, să băgă-în desiș.

Atunci iar’ și iar’ el strigă-în zădar
Către soții săi și cătră căpăi,
Că ei merg și sar tot peste hotar.
Haida hăi, căpăi! hai la la, hai hăi!
Când fu spre sară, ieșind o fecioară
Din codru afară, cu frumsață rară

Ca ș-amórul blând îi grăi zâmbind:
„Tânăr vânătoriu, vânezi fără sporiu,
Lasă, lasă-ți gând de-a prinde-oarecând

---

[49] Andrei Oișteanu ar fi putut adăuga catalogului de autori și, respectiv, de plante pe care l-a alcătuit în cartea sa și opera lui Budai-Deleanu împreună cu *plantele* enumerate de acesta; vezi *Narcotice în cultura română. Istorie, religie și literatură*, Polirom, 2010 – primul capitol se intitulează chiar: *Mătrăguna, măselarița și muscarița*.
El îl evocă însă pe Nicolae Milescu-Spătarul, care a scris, în jurnalul său de călătorie în China, despre medicina tradițională chinezească și despre plante ca *ginseng*-ul, care era confundat de unii cu *mătrăguna* europeană (Idem, p. 122).

Sobol fugătoriu, fără de-ajutoriu.
Sobolii, să știi, s-află-în vezunii
Și trebue-întii ca să-i prinzi de vii.

Jură-te mie, făr’ viclenie,
Tare și vârtos, să-mi fii credincios;
Su vezunie voiu arăta ție
Ș-un sobol frumos, colea mai din gios!”
Tânărul uimit de bunul tâlnit,
Ș-uită de gonit, stă nehotărât.

Apoi cu milă zisă: „O, copilă!
Ah, sorioară, dragă fecioară!
De-ai fi miloasă, cum ești frumoasă,
Lege n-ai pune,-îndată mi-ai spune:
Iar’ eu jurământ ți-oi jura presfânt
C-oi ținea cuvânt până la mormânt.”

Prunca iubeață atunci roși-în față
Ca vara bujor, apoi linișor,
Cu mână isteață, arătă ș-învață
Zicând: „Frățior, fie-ț după dor,
Ice, su poale de munte-în vale,
Mergi tot pogorâș, pân’ dai de țipiș;

De-acolea mai zios, supt un gruiu tufos,
Mergi pe părăuț până-i da de-un puț,
Acolo vârtos stai și nu da dos,
Că-acolo-i drăguț ție soboluț,
Acolo gata fi cu săgeata
Și cumu-i data, să-i dai zăgneata”.

Voinicul marghiol tot mearsă domol
Pân’ dede în vale de salbă moale,
Pân’ dede de gol, unde-era sobol.
Trebile sale păzând cu cale,
Fără de hăisaș, fără căpăuaș,
Prinsă-un sobolaș, blând și drăgălaș.

Atunci copilă zisă-i cu milă
Suspinând mereu: „Ah, sobolul mieu!
Ah, fie-ți milă, nu-i face sâlă,
Să nu-i cază rău, că-i cu tot al tău.

Dintr-astă oară, din astă sară,
A ta-s fecioară și surioară!”.

Tânărul fecior grăi plin de dor:
„Dragă fecioară! fi-m lelișoară,
Iară eu, mă jor, ți-oi fi bădișor!”
Să îmbrățoșară atunci și strigară:
„Dulce clipită, zi fericită,
Fire-ai lungită, trei ori atâtă!…”.
(*Cântul IX*)

Ritmurile (dar și alte elemente, inserate fără îndoială *intenționat*) ne evocă, inechivoc, balade populare cunoscute, ca *Miorița*[50] și *Mănăstirea Argeșului*[51].

Doar că ambele au fost *promovate* în conștiința publică odată cu epoca pașoptistă...

Ritmul strofelor citate mai sus este tipic popular, însă Budai-Deleanu recurge – pentru a nu ieși cu totul din *stilul* epopeei sale –, la o *rimă dublă*: la cezură și la finalul versurilor.

Respecând *tiparul folcloric*, aceste strofe ar trebui să arate astfel:

Tânăr vânătoriu,
De mult *fără sporiu*,
După-un drăgălaș
Vâna sobolaș.

De-ar fi și să moriu!
(Zisă vânătoriu)
Drăguț sobolaș,
Ți-oi da de lăcaș.

Haida hăi, căpăi,
Hai la la, hăi hăi!
Prin desiș pe căi,
Hăi la la, căpăi!

---

[50] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/Miori%C8%9Ba.
[51] A se vedea: http://ro.wikisource.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Arge%C8%99ului.

Așa din zori
Cu multe sudori
Tinărul gonea,
Cu o săgețea

Pintr-un făgețel,
Sobol mititel,
Ce-încoace-încolea
Fugea, să-învârtea.

Păn' la un țipiș,
Unde lăturiș
Sărind pe furiș,
Să băgă-în desiș.

Atunci iar' și iar'
El strigă-în zădar
Cătră soții săi
Și cătră căpăi,

Că ei merg și sar
Tot *peste hotar*.
Haida hăi, căpăi!
Hai la la, hai hăi!

Când fu spre sară,
Ieșind o fecioară
Din codru afară,
Cu frumsață rară", *etc*.

Țiganiada a fost considerată o parodie *iluministă,* în conformitate cu ideile Școlii Ardelene, însă impresia noastră este că intenția satirică a autorului atinge uneori, în aceeași măsură necruțătoare, și ideologia Școlii Ardelene (precum, după cum bine se știe deja, și propria pretenție a *verosimilității* și a capacității *epopeice*), cu insistența ei asupra *evgheniei* românești, a *purității* etnice (latine) a românilor:

„Adevărat că aș fi putut să bag multe minciuni lăudând pe țigani și scornind fapte care ei n-au făcut, *cum fac astezi istoricii unor neamuri, care scriind de începutul norodului său, să suie pănă la Dumnezieu și*

tot lucruri minunate bârfăsc (s. n.)” (*Epistolie închinătoare*). [...]

Vitează eghipteană rămășiță!
De faraoni viță strălucită,
Din vechi iroi tânără mlădiță!
O, mândră țigănie cernită…, etc.
(*Cântul I*)

Țiganii nu sunt decât un travesti al *românilor*.

Uneori, autorul nu se dă în lături de la un *rechizitoriu dur* la adresa neamului său:

Cine-aleargă la turci cu făgadă
Ca, deacă-l va pune la domnie,
Țara-i va supune, și-în dovadă
De plecare, cu haraci îmbie?
Românu!…Cine patria sa *vinde*?
Românu!…Cine a vrăjbii foc *aprinde*?

Cine-ajutoriu de la păgân cere
Făcându-l hotărâtoriu și jude,
Iar' el răzămându-să-în putere,
După ce sfezile noastre-aude,
Celuia face dreptate, care
I-au dat făgăduință mai mare?
(*Cântul IX*)

Ne-am pus întrebarea dacă există cumva un *mesaj sublim* în această operă, pe lângă constructul comic și satiric, pe lângă intenția moralizării prin ridiculizare, dacă există pe *undeva* o epopee în *subsolul*...semnificațiilor.

Cu intenție, lucrarea transgresează genurile literare și filosofia vremii/ filosofiile vremurilor…

Dacă este să-i dăm *dreptate* lui Nicolae Manolescu, atunci modelul operei budaideleneşti „nu poate fi decât romanul lui Cervantes”[52].

---

[52] Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*, op. cit., p. 127.
Nu suntem însă de acord că această operă este „menită *să amuze* cu oarecare folos intelectual” și că trebuie „citită cu *un superior amuzament spiritual*” (Idem, p. 126-127). După cum nu credem că din *Istoria ieroglifică* „ceea ce ne captează interesul rămâne tot *plăcerea* povestirii unor extraordinare peripeții” (Idem, p. 80).

Iar, pe de altă parte, dacă Unamuno și exegeza modernă îl consideră pe Don Quijote a fi din familia caracterelor *cristice*[53], ne întrebăm ce înseamnă, în ultimă instanță (dincolo de toate identificările sociale și naționale), *nebunia* țiganilor?

Oare faptul că, în final, pseudo-armata se decimează singură, nu instituie o altă perspectivă (indusă, de fapt, *subcutanat* pe tot parcursul operei), aceea că *idealul* nu este *terestru*?

O altă interogație ar fi: unde se poate *stabili* granița dintre discursul *grav, serios* (tradițional), chiar *sublim*, pe de o parte, și *parodie/ ridicol* (iluminist-postmodern), *satiră* și *comedie bufă*, pe de altă parte?

Am ales un exemplu, pentru a ilustra *glisarea* autorului între registre și stiluri cu aceeași mare ușurință cu care *trece* de la o perspectivă la alta.

Episodul este cel al descrieii Raiului, de către *epigonul* lui Dante, Parpangel, călător în Iad și în Rai, care, după un *zbor cosmic*, are ocazia să vadă Paradisul:

Raiul e grădina desfătată,
Întră ceriu și-între pământ sădită,
Dă trup pământesc neapropiată,
Dă minte-omenească negâcită,
Care, după vrednicii, să-împarte
Sufletelor drepte după moarte.

Măcar de-aș avea eu limbi o mie
Și-atâte guri bine grăitoare,
Nu vă-aș putea spune, nice scrie,
Lăcașurile desmierdătoare
Și *frumusețele raiului* toate,
Care pentru cei buni sunt gătate.

Acolo vezi *tot zile sărine*
Și ceriu limpede, fără nuori,
Vântucele drăgălașe, line
Dulce suflând prin frunze și flori,

---

[53] A se vedea: Miguel de Unamuno, *Viața lui Don Quijote și Sancho*, Ed. Univers, București, 1973. Sau José Ortega y Gasset, *Meditații despre Don Quijote și Gânduri despre roman*, Ed. Univers, București, 1973, p. 59.

Tot feliu dă păsărele ciudate [minunate]
Cu viersuri cântând pre minunate.

Acolo Dumnezieu așa fece,
Să nu fie vară zădufoasă,
Nici iarnă cu ger, nici toamnă rece,
Ci tot primăvară mângăioasă;
Soarele-încălzește și desfată,
Iară nu pripește niciodată.

Câmpurile cu flori osăbite
Ș-aici la noi încă nevăzute,
Sunt pre desfătat acoperite
Cu tot feliul de roduri crescute,
Iar' pă zios în loc dă pietricele
Zac tot *pietri scumpe și mărgele.*

În locul de arburi și copace
Cresc rodii, nărănciuri [portocali] ș-alămâi
Și *tot feliu dă pom* ce la gust place,
Cum și rodite cu struguri vii,
Iar' în loc dă năsip și țărână.
Tot grăunță dă-aur iai în mână.

Până aici, descrierea se păstrează și se înscrie perfect în tradiția *aghiografiilor* și a *cazaniilor*[54], pe

---

[54] A se vedea, spre exemplu, Varlaam, *Carte românească de învățătură* [*Cazania*], Ed. Roza Vânturilor, tipărită cu binecuvântarea PFP Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, ediție de Stela Toma, prefață și studiu de Dan Zamfirescu, vol. II (Textul), București, 2011, p. 80 și 256: „Întâiu să va arăta mărirea trupurilor noastre, că vor hi neputrede și luminate mai vârtos decât soarele. Și ne vom veseli în véci vădzând frâmséțele noastre și cinstea întru care vom petréce în mijlocul îngerilor; și vom audzi cântarea lor dulce și frumoasă..., etc. [...] Raiul iaste zidit de Dumnedzău sus la răsărit, pre munți înalți și frunoși, *unde-s vânturi vésele, nice foarte calde, nice foarte răci*, și văzduh luminat".
Dar și Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul*, text stabilit, traducerea versiunii grecești, comentarii și glosar de Virgil Cândea, postfață și bibliografie de Alexandru Duțu, Ed. Minerva, București, 1990, p. 22-23: „Deci acea bogată, dumnădzăiască milă, pre [om] facerea şi plăzmuirea alor Sale mâni până în săvârşit a să prăpădi şi a pieri nevrând, şi cu acesta mijloc alt pământ şi alt ceriu nou i-au giuruit, al cărui pământ florile neveştedzitoare, pomii şi poamele neputredzitoare şi în toate timpurile peste măsură dând roada sa şi, al căruia ceriu, *la măsură căldura soarelui şi la măsură frigul gerului*; şi mai vârtos acolo *arşiţă şi secetă nu va fi şi iarna va lipsi şi soarele nu va apune*, căci noapte nu să va face".
Între *aghiografiile* care puteau inspira versurile acestea ale lui Ion Budai-Deleanu, putem enumera *Viața Sfântului Vasile cel Nou și vămile*

care o va actualiza și Heliade în *Anatolida* (doar în ultimele două strofe Budai-Deleanu începe să gliseze, aproape insesizabil însă, spre *parabola satirică*).

Mai departe însă, autorul trece (brusc) spre registrul parodic, *contrastant* cu expunerea anterioară (dar *contrastele* nu par *a-l alarma* deloc pe autor, dimpotrivă):

Râuri dă lapte dulce pă vale
Curg acolo și dă unt păraie,
Țărmuri-s dă mămăligă moale,
Dă pogăci, dă pite și mălaie!…
O, ce sântă și bună tocmeală!
Mânci cât vrei și bei făr' ostăneală.

Colea vezi un șipot dă rachie,
Ici dă proaspătă mursă-un izvor,
Dincolea baltă dă vin te-îmbie,
Iară căuș, păhar sau urcior
Zăcând afli-îndată lângă tine,
Oricând chieful dă băut îți vine.

Dealurile și coastele toate
Sunt dă caș, dă brânză, dă slănină,
Iar' munții și stânce gurguiate,
Tot dă zahăr, stafide, smochine!…
De pe ramurile dă copaci,
Spânzură covrigi, turte, colaci.

Gardurile-acolo-s împletite
Tot cu fripți cârnăciori lungi, aioși,
Cu plăcinte calde streșinite,
Iar' în loc dă pari tot cârtaboși;
Dară spetele, dragile mele,
Sunt la garduri în loc de proptele.
(*Cântul IX*)

De departe, nu este aceasta singura situație în care autorul schimbă *registrele* discursului, pendulând

---

văzduhului (la care trimite și G. Călinescu), *Viața Sfântului Andrei cel nebun pentru Hristos*, etc. De aici sunt preluat amănuntele cu privire la *câmpurile cu flori* și *tot feliul de pom* cu *tot feliul de roduri* și la *pietre scumpe*. Chiar și expresiile utilizate de Budai-Deleanu le reproduc *aproape identic* pe cele din aghiografii.

(cu dezinvoltură) între caracterul *sobru* și cel *comic*, între imaginea *sublimă* și *parodie*.

Critica noastră literară s-a lăsat însă, cel mai adesea, *sedusă* și *impresionată* de caracterul *parodic* și *ireverențios* (*convenabil* receptării specifice modernismului și postmodernismului – ca să nu mai vorbesc de epoca comunistă, în care s-au redactat o parte dintre aceste exegeze) al unor pasaje din epopeea lui Budai-Deleanu, al căror caracter este totuși *fragmentar*, și nu a remarcat faptul că, spre exemplu, în descrierea Paradisului pe care am reprodus-o, există două *episoade* diferite și chiar *antagonice*.

Descrierea Raiului nu ni se pare *în întergime* „o parodie voltairiană a *miraculosului creștin*", care prezintă un „paradis burlesc" și o „viziune desacralizată a transcendentului"[55].

Partea *a doua* a acestui tablou, care conține toate aspectele *ireverențioase*, este, așa cum precizează o notă de subsol, un *adaos teologic* ficțional, motivat astfel:

„Vezi dară că-i așa cum am zis eu, că țiganul, ca să să facă un dătătoriu de lege la țigani, *și doară să facă o relighie noao, au adaus aceste din capul său* (s. n.), știind că țiganilor a lucra nu le place, ci a ședea ș'a mânca; și fiind că țiganii erau iubitori de acest feliu de mâncări, și Parpangel le povestește, după gustul lor, ca să aibă mai mult poftă. Erudițian"[56].

Ceea ce *parodiază* autorul – și nu este unica sa intervenție *vehementă* pe această temă – este *invenția teologică*.

Ceea ce îi repugnă este *ficțiunea* la nivel dogmatic, pe care o dezaprobă vituperant prin strategia introducerii unei ficțiuni *propriu-zise* cu detalii *tușate* în mod grotesc.

Ion Budai-Deleanu respinge atât *fanatismul* religios și *crima* justificată oribil prin religie (îi va aminti pe musulmani, dar și inchiziția spaniolă), cât și *imaginația superstițioasă* și *inventarea* unor *religii noi*, din lejeritate și pentru satisfacerea unei

---

[55] Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, op. cit., p. 191, 193.
[56] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 296, n. 1.

perspective pur umane asupra lui Dumnezeu, care să fie mai lesne *de acceptat* și mai puțin *constrângătoare* din punct de vedere moral.

Și face acestea nu de pe poziții *voltairiene*, ci din perspectiva celui care crede și respectă *Toată-adevărată-închinăciunea/Dumnezieirii ceii făptoare*[57] (făptoare = *creatoare a toate*, pentru că, în limba veche, precum cea a lui Dosoftei[58], *Dumnezeu a fapt* înseamnă *Dumnezeu a creat*).

Opinia noastră este că Budai-Deleanu folosește informația și erudiția sa livrescă drept *patent intertextual* și *înscenează* confruntarea ideologiilor/ filosofiilor/ opiniilor, totul sub auspiciile unui autoritar și chiar hegemonic *vanitas* medieval, subînțeles, instrumentat însă într-o altă *gamă*, proprie telosului pe care și l-a propus autorul, acela de *a introduce un gust nou de poesie românească*[59].

---

[57] Idem, p. 192.

[58] În *Psaltirea pre versuri* a lui Dosoftei, Dumnezeu este *Domnul, / Ce-**au fapt** ceriul, pământul şi omul* (Ps. 113, 61-62), Cel ce ***au fapt*** *ceriul cu cuvântul / Ş-au întărit tot pământul* (Ps. 120, 5-6).

[59] Ion Budai Deleanu, *Ţiganiada*, op. cit., p. 9.

Asemănări între Budai-Deleanu și Heliade

Sesizam anterior asemănările dintre binecunoscutul fragment din *Zburătorul* lui Heliade și câteva strofe din începutul *Cântului al VI-lea* al *Țiganiadei*: atmosfera *melancolică* și *evanescentă,* instaurarea regimului nocturn, peisajul rustic, prezența *strigoiului/ zburătorului*.

Reamintim versurile:

Sătana cade-în **melanholie**
Socotind asupra sorții sale;
A iadului s-adùnă boierie
Și să sfătuiește cu ce cale
Va s-ajute turceștilor gloate;
Țiganilor să fârșesc bucate.

Acum peste-ochian șoimanul soare
Strălucea dositelor ostroave,
Noaptea cu neagra sa învălitoare
Câmpi acoperisă și dumbrave,
Iar' de grele-ostăneli obosita
Dulce răpăusa prin staure vita. /…/

Era vremea tocma-întiaș dată
Când cântă cocoșii de cu sară,
Ș-încălecând mături sau lopată
La Rătezat *strigòile* zboară,
Când să preumblă *cele frumoase*
Strâmbând oamenilor dreptele-oase.

Toate-adecă-*odihnea cele bune,*
Numa cele rele, blăstămate,
Umbla după-a lor înșelăciune,
Cum sunt duhurile necurate
Care nu dorm nice-odinioară,
Ci noaptea-în toate părțile *zboară*.
(*Cântul VI*)

*

Era în murgul serii și soarele sfințise;
A puțurilor cumpeni țipând parcă chemau
A satului cireadă, ce greu, mereu sosise,
Și vitele muginde la jgheab întins pășeau.

Dar altele-adăpate trăgeau în bătătură,
În gemete de mumă viței lor strigau;
Vibra al serii aer de tauri grea murmură;
Zglobii sărind vițeii la uger alergau.

S-astâmpără ast zgomot, ș-a laptelui fântână
Începe să s-audă ca șoaptă în susur,
Când ugerul se lasă sub fecioreasca mână
Și prunca vițelușă tot tremură-mprejur.

Încep a luci stele rând una câte una
Și focuri în tot satul încep a se vedea;
Târzie astă-seară răsare-acum și luna,
Și, cobe, câteodată tot cade câte-o *stea*.

Dar câmpul și argeaua câmpeanul ostenește
Și dup-o cină scurtă și somnul a sosit.
Tăcere pretutindeni acuma stăpânește,
Și lătrătorii numai s-aud necontenit.

E noapte naltă, naltă; din mijlocul tăriei
Veșmântul său cel negru, de stele semănat,
Destins cuprinde lumea, ce-n brațele somniei
Visează câte-aievea deșteaptă n-a visat.

Tăcere este totul și nemișcare plină:
Încântec sau descântec pe lume s-a lăsat;
Nici frunza nu se mișcă, nici vântul nu suspină,
Și apele dorm duse, și morile au stat.
(*Zburătorul*)

Este interesantă identitatea *vizuală* a imaginilor poetice[60] care surprind imaginea comsmică noctură: *noaptea cu negra sa învălitoare* la Budai-Deleanu și,

[60] Călinescu *greșea*, fără îndoială, când considera că „nicio strofă nu are *valoare vizuală* și nu alcătuiește coloristic *un tablou*”, *cf.* G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, op. cit., p. 77.

respectiv, cu *veşmântul său cel negru*, la Heliade. Ca şi contextul peisagistic rustic, *poezia pastorală*.

Alexandrescu apelase şi el la aceeaşi *învăluitoare* metaforă panoramatică: *a nopţei neagră mantă* (*Umbra lui Mircea. La Cozia*)...

Cel puţin la fel de frapante sunt şi similitudinile care privesc *asfinţitul* din debutul ambelor *episoade poetice*, cât şi *starea de linişte*, de *completă relaxare/ odihnire* care se instaurează pe un plan existenţial – *Toate-adecă-odihnea cele bune* (Budai-Deleanu) şi *Tăcere este totul şi nemişcare plină* (Heliade) –, în vreme ce pe alt plan se *deşteaptă* tendinţe şi o mişcare contrară, *nefirească/ demonică/ infernală* (la Budai-Deleanu, mai departe se vorbeşte despre *Sătana* şi intenţiile sale, iar în poemul lui Heliade este introdus în scenă *Zburătorul*).

Relaţia dintre *melanholie* şi vremea *nefastă* (şi, implicit, *nefericire* şi *debusolare*) o făcuse, înaintea lui Budai-Deleanu, Cantemir în *Divanul*, într-un pasaj *premonitoriu* în raport cu literatura romantică (şi pe care l-am semnalat în mai multe rânduri, cu alte ocazii).

Budai-Deleanu se deplasează cu *viteze cosmice* de la perspectiva oceanului (*ochian*) îndepărtat, cu insule (*ostroave dosite*) peste care soarele aruncă ultimele raze, la cea a *câmpilor* şi *dumbravelor* autohtone pe care le-a *învelit* deja noaptea.

Epitetul acestui soare, *şoiman*, ascunde însă semnificaţii nebănuite, pentru că el poate să însemne *minunat* (atribut *tradiţional* al soarelui), dar prin acelaşi termen sunt desemnaţi şi *caii* care au calităţi deosebite/ excepţionale, cât şi…*ielele* (sau *şoime/ joimăriţe* la Ion Barbu, în *După melci*).

Sigur că sugestia poate să îl vizeze şi pe *Helios* al miturilor antice, cu al său car tras de cai care *se scaldă* la apus în ocean, însă poate fi totodată şi un *indiciu* neaşteptat, avertizând asupra unei situaţii ulterioare în poem, în care apar *ielele* (*cele frumoase/ Strâmbând oamenilor dreptele oase*) şi *strigoii*.

Secvenţe/ peisaje *preromantice* apar şi cu alte ocazii, ca spre exemplu: *apusul de soare,/ Când*

copacii umbre lungi aruncă/ Pregătind [a]*murgitului răcoare* (*Cântul VII*)[61].

În altă parte, printre relatări ale bătăliilor și detalii de luptă, în *Cântul VI,* autorul introduce și *pasteluri* care au rolul de a realiza un *contrast* puternic, între învierea primăvăratică a naturii și ororile războiului:

Abea pe câmp iarba răsărisă,
Iar' codru noao frunză apucasă; /…/

Era tocma-în miez de primăvară
Când zăfiri cu florile să joacă,
Păsărelele vesele zboară,
Iar jivina și cea mai săracă,
Voioasă saltă și să desfată
În dezmierdare nevinovată…

Versurile sună *anticipativ* preromantic, dar surprind și același tablou *naiv* patriarhal pe care îl descoperim mai târziu în *Zburătorul*, sugerând farmecul naturaleții, al ingenuității prin inocența viețuitoarelor: *Zglobii sărind vițeii la uger alergau /.../ Și prunca vițelușă tot tremură-mprejur*.

Budai-Deleanu introduce astfel, cum am spus, *peisaje (pre)romantice* în mijlocul unor întâmplări care dezvăluie *ororile războiului* sau ale…*prostiei* (să fie *epopeea* sa și o *aluzie* la *Elogiul prostiei/ nebuniei* al lui Erasmus?), dezvăluind un poet complex, nu doar *epopeic*, ci și sensibil la poezia cosmică, schimbând nota pe *coarda emoției*, de la registrul *eroic* al confruntărilor între Vlad și turci sau crisparea cu care este poate fi urmărită *aventura* țiganilor, la *sensibilitatea lirică*:

Abea zorile peste hotară
Gonind întunericul trecusă,
Abea și *soarele-întorcând*[62] iară
Strălucisă cu raze neapuse

---

[61] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 218.

[62] Sintagma desemnează mișcarea de revoluție a soarelui. Asupra acestei mișcări de revoluție a planetelor *filosofează* și Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, ea simbolizând *perpetuitatea* dinamismului cosmic, a mișcării *în cerc/ repetitive* a aștrilor, care a fost sădită în ei de Creator.

Vârvuri de munți, de dealuri și stânce,
Apăsând negura-în *văi adânce*…
(*Cântul VIII*)

Romantică este perspectiva *abruptă* a peisajului mai degrabă alpin, după cum ne sugerează *vârfurile de munți* și *stâncile*, poate și *văile adânce* indicând – e posibil – chiar *prăpăstii*, deși autorul nu are în vedere *un peisaj* anume, ci privirea sa *omniscientă* planează peste un teritoriu și un relief *nesfârșit*.

În *Cântul VIII*, descoperim la Budai-Deleanu chiar și descrierea primelor *simptome* ale erotismului, cu același *aer maladiv*, ca în *Zburătorul*, și cu aceeași origine *nefirească*:

Copila ce vede-întii pe-un june
Frumos care drag inimii cade
Rușește-în față ca viu cărbune,
Ochi îi scripesc, suflarea-i scade,
Și iacă dracu de-aci precepe
Că ia pe fecior a dori-începe.

Întrebarea fundamentală care îi privește pe cei doi scriitori: se poate să fie *toate* acestea *coincidențe*?

Comparația cu versurile lui Heliade poate fi extinsă însă și la *Anatolida*, unde există câteva elemente care ne pun în nedumerire, întrucât se știe că manuscrisul *Țiganiadei* a fost recuperat tardiv de Gheorghe Asachi și se consideră că nu ar mai fi putut avea vreo influență.

Apropierile care se pot face între *Anatolida* și *Țiganiada* sunt posibile și datorită utilizării, de către ambii autori, ca sursă de inspirație, a *Paradisului pierdut* al lui John Milton. Însuși apelul amândurora la această operă este *esențial* de înțeles…

Dincolo însă de *sursa comună*, care poate să explice până la un punct *apropierile*, ne-au atras atenția elemente care denotă o *înrudire de sensibilitate* și o atenție la detalii indicând *spirite afine*, dacă excludem posibilitatea ca Heliade să fi cunoscut *epopeea eroi-comică* a înaintașului său.

Așa, spre exemplu, în *Țiganiada*, în chiar *Cântul I*, urmând unei alegorii miltoniene, *Urgia* este

fiica lui Satana și a Zavistiei. Similar, *Păcătuirea* este fiica lui Satan în *Anatolida* lui Heliade[63].

Se pare că ambii autori români au fost impresionați de acest episod alegoric din opera lui Milton – dar numai Budai-Deleanu insistă într-o notă de subsol (atribuită lui *Mitru Perea/ Petru Maior*) asupra clarificării caracterului ei *alegoric*.

Într-un mod *distinct* ca semnificație dar asemănător ca imagine poetică, *Urgia* zboară pe *arepi de volburi*, în timp ce *apele* la Heliade sunt *prunci-angeli ai răcoarei cu aripi diafane*.

De asemenea, imaginea *Raiului* vizitat de Parpangel (înaintea *derapării* spre *ficțiunea* unui paradis gastronomic) este asemănătoare *Edenului* heliadesc în măsura în care ambii poeți urmează relatărilor din vechile cazanii[64].

Revenind la *Cântul VI,* autorul introduce, ca mai târziu Heliade-Rădulescu, un episod de inspirație *miltoniană,* prin care descrie un *tablou infernal,* o scenă a Iadului, în care Satana stă și...face *planuri*:

Tocma pe-acea vreme, supt afunda
Tartárului peștere, Sătana
Scoțind capul afară din *unda*
Văpăii nestânse, cu tirana
Sa privire, pe diavoli învită
Să muncească făptura osândită,

Iar' el prin aceasta să desfată
Ca ș-un craiu tiran după bătaie,
Când vede-oastea vrăjmașă junghiată,
Când noroade-întregi strică și taie
Și e mâhnit numa că nu poate
Așa tăia noroadele toate.

Însă-într-această noapte, de care
Zic eu, după ce oar'câtă vreme
Sătana căută cu desfătare
Cum chinuita făptură geme,

---

[63] A se vedea Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Studii de poezie pașoptistă,* p. 16, regăsibilă aici pentru download: http://www.teologiepentruazi.ro/2011/11/28/studii-de-poezie-pasoptista-2011/.

[64] *Cf.* Idem, p. 5 și 13.

În gânduri căzu și socotele
Ce-i pricinuiră-amară jele.

Pentru că cugetând el în sine
Cumplita sa din ceriu scăpătare,
Apoi tot pierdut *vecinicul bine*
Potrivind cu a sa de-acum stare,
Așa răcni de jele și-urgie,
Cât clăti iadul din temelie.

Crunți învolbind ochi apoi: „Oh mie!
(Strigă) *Cu totul nesuferită*
Viață și nemuritorie!…
Mai bine era-într-acea clipită,
Când fui surpat cu mândra mea ceată
Să fiu pierit cu totul de-odată!…

Câci, măcar muream eu fără vintă,
Dar' mergându-mi în nimică firea,
Durerilor încai să punea țântă,
Nici mă-ar ghimpa tristă pomenirea
Fericirilor mele trecute,
Curmată fiind prin moartea iute.

Ci nu mi-au priit várvara soarte
Ș-în războiu îmi fu protivitoare,
Nice-a vínce-mi dete, nice moarte,
Lăsându-mi această *rozătoare*
Și nesuferită pomenire.
Oh! crudă, nespusă chinuire!…

Această dar' aducere-aminte
M-apăsă-acum…nu tu, Savoate!
Căci însuș' a ta de-acu nainte
Atotputernicie nu poate
Alta să facă-asupră-mi izbândă
Mai mult ocarnică și neblândă.

Deci sus, Sătano! Scoală și-arată
Celui-de-Sus că-ai încă putere;
Și măcar nu poate el să pată,
Nici să sâmțască vre o durere,
Totuș cere-a ta pe dânsul *ură*

Să-ți izbândești pe a lui făptură”.

Aceste zicând groaznic urlă, iară
Tot iadul răsună cu greu muget.
Însuș’ diavolii să spăimântară
Și vrând să știe-a Sătănii cuget
Boìerimea tartárului toată
Într-o clipită fusă-adunată.

Ochii Sătana-își întoarsă roată
Cercetând pe tot însul în față;
Inima pare că-i să desfată
Văzându-și *boierimea sumeață*.
Apoi, după puțină tăcere,
Acest chip grăi *rozându-și ghierre*:

„O, soți credincioși ursitei mele,
Viteji protivnici *naltei lumine*
Ce stăpânește mai sus de stele,
Știu că v-aduceți aminte bine
De cea vecinică zio cumplită,
Domnia mea când fu cutrupită.

Biruiți fum cu drept! în bătaie,
Iar’ nu supuși, asupriți; iară
Nice-într-astă *pucioasă văpaie*
Cu *vecinică și nestânsă pară*
Suntem plecați, unde fără spaimă
Făptura pe Făcătoriu defaimă.

Știți dară că-*a noastră mângăiere*
Este în izbândă sângur ș-*ură*
Asupra *celii de sus putere*
Ce pedepsește și nu să-îndură!…
Dar’, precum văd, să pare mie
Că vă-au apucat o trândăvie!

Nu văd eu acum bujdind pe poarta
Iadului suflete ca nainte,
Ș-acuși va fi doar deșartă boarta
Această-întunecoasă, fierbinte,
De n-om mai îndrăznire o dată
A lupta cu oastea luminată!

Fost-am în lume și de-amăruntul
Toate-am iscodit. Adevărat!
Cumcă-încungiurând eu tot pământul,
Mai cu samă-l văd noao plecat,
Iară țări adevărat creștine
Sau nu văzui, sau foarte puține.

Dar' ce folos! când văd *omenirea*
Care fu-în pisma noastră zidită,
Înălțându-și pănă la ceriu firea
Și pănă la partea cea mai fericită,
Râvnind a fi-oarecândva *părtașă*
Deșertelor noastre-în ceriu lăcașă.

Însă nu fie-asta-adevărată!…
Ca marele Sătana să vadă
Urgisita făptură vodată
Colò sus, în *cereasca livadă,*
Mai mulțindu-să de-acum nainte,
Juru-mă pe tartarul fierbinte!…

Peștera Tartarului e o titulatură care derivă din alta mai veche, *peștera/ peșterile Iadului*, prin care este denumit locașul infernal subteran (un fel de *hrube*, sau, cum li se mai spune în literatura veche, *închisorile/ temnițele/ pușcăriile Iadului*).

Cel ce se *desfată* privind chinurile oamenilor în Infern este el însuși căznit de o *nespusă chinuire*, a amintirii *vecinicului bine* din care a căzut.

Interesantă este imaginea în care *își roade ghiarele* de ciudă – cred că provine dintr-o expresie populară.

Însă *cugetările* Satanei, solilocviile sale, momentul de *reflecție* când părea că *ar putea avea* o tendință spre căință, văzând răul imens pe care l-a făcut, ca și exprimarea *aversiunii* și a sentimentelor *revanșarde* față de Dumnezeu (*înalta lumină / Ce stăpânește mai sus de stele*) și de Îngerii Lui (*oastea luminată*), reprezintă, toate, împrumuturi din *Paradisul pierdut*.

Și acolo Lucifer lua hotărârea de a purta *un nou război* împotriva lui Dumnezeu și a Oștirilor îngerești.

Și tot ca în poemul miltonian, Satana dezvoltă o *filosofie* proprie, în care se declară *nedreptățit*, iar pe Dumnezeu Îl consideră *neîndurat,* ura fiindu-i singura *mângâiere,* Infernul devenind un *loc* al *denigrării* Ziditorului și Stăpânului lumii.

Aici își află *rădăcinile* toată *filosofia revoltei/ insurgenței* din secolele ulterioare.

Ceea ce este însă foarte interesant, e că Budai-Deleanu îi atribuie (pe urmele lui Milton) lui Satan această *cogitație* pe care *romanticul* Heliade i-o va refuza!! Pentru Heliade, demonii sunt *minți, spirite stupide, perverse și fatale* (*Anatolida*)[65].

Invidia Satanei se îndreaptă spre *oamenii* care au fost creați pentru a lua locul în Rai (*cereasca livadă*) îngerilor căzuți: *omenirea/ Care fu-în pisma noastră zidită/.../ Râvnind a fi-oarecândva părtașă/ Deșertelor noastre-în ceriu lăcașă.*

Ion Budai-Deleanu încearcă să preîntâmpine *criticile* care puteau fi aduse epopeei sale, viziunii *neobișnuite* pentru literatura română, într-o notă:

„Unde ar fi izvodirile poeticești a lui Omer, a lui Virghil și, în vremile noastre, a lui Miltón la inglezi, a lui Tásso la italieni și a lui Clòpstoc la nemți, de ar fi socotit aceste învățate noroade de dânșii, cum socotesc acești mai sus cârtitori asupra poetului nostru? Musofilos”[66].

Numirile căpeteniilor demonice, care fac, mai departe, *sfat* cu Satana, reprezintă de asemena un element comun cu Milton și Heliade (*Anatolida*)[67].

Satana își convoacă *subalternii* și le cere *să gândească* un plan *diabolic* de distrugere a creștinilor:

Întii, *creștinătatea* să piară,
Războiu în tot pământul să fie,
Întunerecul să-întoarcă iară
Cu tot feliu de păcat ș-urgie;

---

[65] *Cf.* Idem, p. 17.
[66] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada,* op. cit., p. 181.
[67] A se vedea Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș, *Studii de poezie pașoptistă,* op. cit., p. 10-11, 18-19.

Aceste-s în scurt poftele mele,
Ce răspundeți voi acum la ele?”.

Atunci ***Velzăvúv, hatmanul mare***
Oștilor negrii mării sale:
„Întunecate Doamne! mie-mi pare
(Grăi) că-ar fi lucru mai cu cale,
Lăsând aceste pe alt îndelete
Să strângem pe dată-a noastră cete,

Căci eu din iscoade-încredințate
Care trimesesem sus, pe lume,
Am înțăles că vor a să bate
Vlad Vodă cu Mahomet, și-anume
De *cereștii călăreți* să zice
Că vor pe-*agareni* detot să strice.

Nu s-ar cuvini să lăsăm dară
Nice noi pe cei de-a noastră parte,
Ci-îndată să purcedem afară
Purtând și noi creștinilor moarte,
Căci, de va birui Mahomet,
Cade și creștinia pe-încet”.

„Bine, hatmane, că-mi dai de știre!…
(Zisă mușcându-și negrele buze
Craiul întunecat cu răstire.)
Acum măria-mea va să-auză
Cum e și-a celoralalți socoteală,
Ce au să-mi spuie fără sminteală.

Întii, cum dintru voi fieșcare
Să sâlește spre-a iadului bine,
Amegind pe-om din dreapta cărare,
Apoi, în ce chip ni să cuvine
Să-ajutăm lui Mahomet îndată:
Pre-ascuns, ori cu sâlă vederată?”.

Aici ***Mamona*** să sculà, ***mare***
Visternicul Domnului Sătanei,
Pe mâna lui sunt toate comoare
De supt pământ, aurul și banii.
„Tot iadul (grăi dâns) bine știe

Cât îi face-a mea dregătorie!…

Zieu! mai mult decât toate-îi ajută
Și mai multă dobândă-i aduce.
Chipul și cărarea mea bătută
Care pre-om la strâmbătate duce,
Este *pofta de-averi desfrânată*,
Într-alt chip lăcomie chiemată.

Omul e plecat spre lăcomie,
Din leagăn, căci firea bună-i dede
Îndemnul curat de-a prii șie,
Din care, ca din izvor, purcede
Cruțarea vieții și-o sâlință
Spre-a-ș' plini trupeasca trebuință.

Dar eu astă fireșe plecare,
Cu totul o stric prin lăcomie
Și *fac pre om de-în urmă el n-are*
Hotar în pofta sa. Iacă-o mie
De acolea să nasc fapte rele,
Tot fiice-a lăcomii ș-a mele.

Tâlhăria, furatul, votria,
Înșelarea, strâmba judecată,
Ucigării, vânzări, tirănia,
Fățăria, camăta cruntată,
Și pe rând faptele rele toate,
Mai vârtos ce trag spre bogătate.

Aurul acum stăpânește-în lume;
Prin acesta cumpăr eu toate
Inimile; cu mici sau mari sume
Neguțez tot feliu de păcate:
Cela-și vinde patria pe mită,
Cesta spre ucidere să-învită.

Papa vinde darurile sfinte
Pentru gălbănași, iar' patriarhul
Din Vizánt le cumpără-înainte.
Din episcóp pănă la eclisiarhul,
Toți își prevând cele cumpărate
Ce trebuiea să fie-în dar date.

Craii și miniștrii având sete
De-argint, ațâță războaie crunte;
Aurul ia cununa de la fete,
Sparge căsătorie și nunte;
În scurt, *lăcomia nesătulă*
Toate ce-s bune le-întoarce-în hulă.

Și cu-aceasta orbind eu *prăsila*
Lui Adam, o-întorc de la cărare
Bună ș'o duc pe-încet la topila
Noastră aici. Pre pământ, pre mare,
Mai toți muritorii despre mine
Cu-înaurite-s legați cătíne.

Iar în cât privește-ajutorința
Lui Mahomet și-a turceștii gloate,
Eu spun drept că nu-s în socotința
Lui Velzăvuv, dar' nice să poate,
O! hatmane viteaz, asta face
Care ne spui și, cum văd, îți place.

Lângă cine puterea și slava
Au rămas, hotărât lucru este.
Au gândești că Cel-de-Sus lăsa-va
Să săvârșim, cum grăiești, aceste?
Foarte te-amegești, de cu putere
Vrei a da turcilor mângăiere.

Ce-ajunge-oștaneasca ta-îndrăzneală
Asupra puterii înzăciuite!
Vitejia-înceátă-a fi de fală
Și faptele ei cele mai vestite
Să numesc oarbă numa dârzie,
Când lucrează fără-înțălepție.

Deci, împrotiva celui mai tare,
Nu vărtute, ci minte măiastră
Trebuie-a folosi. Mie-mi pare
Că nu cu vedită și *buiastră*
Tărie noi să dăm ajutare,
Ci pre-ascuns, cu multă *supțiare*.

Înși oamenii prin noi să lucreze
Spre-a lor pierire necontenită.
N-ajută-acum armele viteze
Cum punga cu galbeni tecsuită
Aceștii, numa să fie plină,
Acuma toți oamenii să-închină.

În urmă rușinea mea să fie,
Deacă eu cu banii nu voiu face
Mai mult decât întru voinicie
Altòr a să lăuda place!”.
Mamona fârșind, ***Asmodeu*** râsă
Și căutând împrejur așa zisă:

„Nu pentru că *eu sunt* ***logofătul***
De taină-a mării-sale, dară
Pentru că mă țân șeretul
Cel mai mare-în astă *neagră țară*
Îndrăznesc a-mi arăta și eu
Adânc și *măestru* sfatul mieu.

Însă, mai nainte de-a răspunde,
Voiu să fac Mamonii o-întrebare:
Pentru ce *să-însumeață* și de-unde
Vin acele *cuvinte sprințare*
A lui? Drept ce-atâta să rădică
Socotind pre-alalții întru nimică?

Nu voi să-i *întunec* vrednicia,
Căci banii-au în lume căutare;
Dar’ ce-ajunge numa bogăția,
De n-ar fi și-o *vărtute* mai mare
Cui ș-însă bogăție să-închină!…
Și-aceasta e *mintea cu sfat plină*!

Mamona cu banii face toate,
Dar’ numa la cei cu lăcomie,
La *suflete de-argint însătate,*
Iar Mamona doar’ încă nu știe
Că multe și mari trebi pe pământ
Nu să pot isprăvi prin argint,

Ci prin *tehne-ascunse și înșelăminte,*

Prin intrige, cu sfaturi viclene;
Ceste surpă și pe cel cu minte,
Ceste să-ajute-*oștile-agarene*.
Ș-acuș' vom vedea prin ispitire
Care știe mai bine-a gâcire".

Veliàl, ce peste politie
Are-în iad pază și priveghere,
Cel ce tot feliul de *măiestrie*
Lumească care domnia cere
E procopsit, fârșind Asmodeu,
Să sculă-începând cuvântul său:

„Adevărat! nu să-ar cădea mie
A mustra pe cei ce-au zis nainte
Doară cevaș' cam cu sumeție,
Dar', ca să-arăt cât poate să-alinte
Pe cineva *iubirea de sine*,
Voi mustra cu vedite pricine.

Fieșcare să laudă-întru-ale sale
Și cu oareșcare micșorare,
Pe-ale altor socotind tândale;
Și toți vă-înșelați, precum îmi pare,
Căci vrednicia voastră-împreună
Iar' nu despărțită, să-áflă bună.

Voi sunteți naltele mădulare
Aceștii împărății de-aice;
Deci a voastră-împreună lucrare
Trebuie să-o ție, să-o rădice.
Zădarnică-i a voastră putere,
Deacă veți lucra cu-împărăchiere.

Deci socotind eu cele din lume
Care vă-aduce voao supărare,
Îm par ca nește *deșerte spume*
Și fumuri fără de flăcărare.
Pentr-aceasta-i și-a mea socoteală
Ca să nu ieșim noi la iveală.

Să nu ne-amestecăm la bătaie
Cu puterea noastră vederată,

Ci, mergând din odaie-în odaie,
Să vedem pe cine, ce desfată,
Și-apoi pe om în tot chipul rău
Să-l otrăvim în cugetul său.

Iar în cât e pentru Mahomet
Ș-a lui Vlad mândrie deșartă,
Eu am chieea de la cabinét
Și mai bine cunosc a lor soarte
Decât toți alții. Știu ș-acea bine,
Cui biruință-în urmă rămâne!

Intrigele sunt acum făcute
Tocma să piarză turcii războiul
Și să să vincă mii despre sute,
Căci lung nu va sprijini povoiul
Oștilor păgâne-o țărișoară
Când va fi să-întoarcă-adoaoară.

Iar' Vlad dintru a sa biruință
Nu poate trage nice-un folos,
Fiindu-i țara cu nepriință,
Dar' dintru toate mai vârtos
Pentru că *din țările vecine*
Într-ajutoriu nime nu-i vine!".

Velial fârși, dar Moloh încă
Rostul său după dânsul deschisă,
Moloh! fântâna cea mai adâncă
A desmierdării trupești, și zise:
„Nime pe-om așa supus nu ține
Întru rele năravuri, ca mine;

Știți voi bine că eu prin a mele
Măestrii lunecoase ș-ispite,
Măguliri, gâdăliri și momele,
Ochitúri, zâmbiri, glume-îndrăznite,
Pofte fierbinți ș-îndemnul trupesc
Acum toată lumea stăpânesc.

Tinerii mă poftesc cu-înfocare,
Bătrânii pe-ascuns îmi voiesc bine,
Fetele m-așteaptă cu oftare,

Neveste să topesc după mine,
Ba și călugărul mi să-îmbie
Pitulindu-mă-într-a sa chilie.

Deci nu precep ce-i aceastá frică
A voastră, temându-vă ca doară
Oamenii fiind făptură mică
Să nu să rădice-odinioară,
La-acătare spiță de mărime,
Cum voi ați fost întru cea nălțime!…

Gânduri deșerte! Doar' *nice-a zece*
Parte din făptura cea iubită
A lui Savaot nu va petrece
În grădina raiului slăvită!
Noi om avea partea cea mai mare,
Ș-aceasta-i destulă-izbândă-îm pare!".

Iar' ***Val* [Baal], *stolnicul mare*** *ce* ***peste***
Mâncări și băuturi *era pus,*
„Adevărat (au zis) lucru este
Că n-avem să-așteptăm colo sus,
Oarecând ca să-ajungem la cele
Nalte lăcașuri mai sus de stele.

Pentru-aceasta și eu socotesc
Ca zădarnică toată cercarea
Vreunui războiu cu *soiul ceresc,*
Însă pe care-îl mâncă spinarea,
Cerce ș-a vedea din apucare
Că nu-i lucru lesne cumu-i pare.

Drept ce să ne pùnem fără treabă
La primejde? Să dăm și cumcă
Pre Mihail vom birui-în grabă;
Dară *Cel ce cu fulgere-aruncă*
Nemuritoare! va răbda doară
Să vă-apropiați de *nalta sfiară*?

Un tunet! c*a-în ziua cea-îngrozită*
Când furăm surpați dintru nălție,
Și toți iacătă-vă-într-o clipită
Svârliți supt tartar!…ba cine știe

Câte mii de *miluri* mai afund,
Unde-acum nice dracii pătrund!

Pentru-aceasta cu Velial și eu
Depreună socotesc și deacă
Vreți doară-a cunoaște chipul mieu
Prin care *suflete vânez*, iacă
Vi l-oi spune: *tot ce intră-în gură*
Fără treabă și fără măsură,

Tot aceasta este de la mine;
Beția și grasa-îmbuibăciune
Sunt a mele și trag după sine
Trândava cu totul uităciune
De lucruri bune și cuvioase,
Fac minți tâmpite și trupuri grase”.

În urmă ***Vélfegor*** vorbă-apúcă,
Stăpânul credințelor deșerte,
Zâcând: „Nu-l opresc eu să să ducă
Cărui i voia să să mai certe
Odată, dar mie la-împărțire
A fi cu dânsul nu-mi vine-în fire.

Eu *mă sârguiesc* în tot adinsul
Ca *cea mai mică rază de lumină*
Care-în om fu născută cu dânsul,
Să-o-întunec să nu fie sărină;
Ș-am făcut acu *multe ispite*
Cu tot feliu de-*arătări* măestrite.

Fieșcare crede în vreo lege
Care-o socotește preste toate,
Și tot însul prin minte s-amege [se amăgește]
Sau lăturiș’ din cale s-abate.
Așa-l întunec! de nice sâmte
Că-are vreo precepere sau minte.

Fanatismul și Suprăstăciunea [superstiția],
Ceste-a mele doao slujitoare,
Toată-adevărată-închinăciunea
Dumnezieirii ceii făptoare [creatoare]
În *schime*-o prefac necuvioase,

Nevrednice, ba și rușinoase”.

Sătana care cu suferință
Pănă-acum ascultă: „Tot viclene
(Zise), dar nu spre ajutorință
Grabnică *oștilor agarene*
Sfaturi mi-ați dat! Însă mie-mi place
Acum după gândul mieu a face!…

Deci tu, hatmáne, pasă ș-adună
Din cetele cele mai viteze,
Întru tot, o *leghioană* bună
Ce-are poruncii mele s-urmeze”.
Aici tăcu Sătana și-îndată
Adunarea mearsă-împrăștiată.

Dar’, ce mă tragi de guler, o musă!
Iarăș cătră d-alba țigănie!…
Care-acum ca și friptă de spuză
Nu știea de ce să să mai ție,
Că, cu toate sfaturile sale
Încă nu să pusese la cale.

Iar’, dragă musă! scoate-mă-afară
Din boarta iadului puturoasă
Că, mă nădușesc de fum și pară
Și n-aș’ vrea sufletu- aici să-mi iasă!
Mai bine slugă-în tindă de raiu,
Decât pe tronul iadului craiu!…

Mamona[68] este menționat în *Noul Testament*.

Alte nume, ca Moloh, Belfegor[69] sau Baal[70] aparțin unor *zeități* antice, considerate de creștini *demoni*.

Belial[71] și Asmodeu[72] sunt cunoscuți din Sfânta Scriptură ca *demoni* – după cum însuși autorul *Țiganiadei* face precizarea.

---

[68] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Mammon.
[69] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Belphegor.
[70] Idem: http://ro.wikipedia.org/wiki/Baal.
[71] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Belial.
[72] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Asmodeus.

Ideea *adunărilor* infernale nu este străină *aghiologiei ortodoxe*. Motiv pentru care *o împrumută* atât Creangă *(Povestea lui Stan Pățitul)* cât și Caragiale *(Kir Ianulea)*.

Și aceasta, chiar dacă Milton pare că rămâne *sursa principală* pentru Budai-Deleanu.

Sunt detaliate, prin urmare, *ispitele* pe care Infernul le *țese* pentru a *vâna sufletele*, enumerate fiind și câteva *căpetenii demonice*, cu indicarea locului deținut în *ierarhie* și a faptelor.

Demonii se bucură că *puțini oameni* – nici a zecea parte din ei – vor ajunge în Rai, datorită curselor întinse de ei: *ș-aceasta-i destulă-izbândă-îm pare*.

Renunță deci la un război *deschis* cu Dumnezeu și cu Oștirile îngerești (*soiul ceresc*).

În legătură cu ultimele două versuri (*Mai bine slugă-în tindă de raiu, / Decât pe tronul iadului craiu!*), autorul face precizarea, la comentariul din subsol – atribuit lui Petru Maior –, că „un poet [Milton] a zis odată că mai bine voiește a fi *craiu* în iad, decât *slugă* în raiu [nu e o *declarație* a lui Milton însuși, ci este vorba de *discursul* pe care acesta *i-l atribuie* lui Satan], iar' poetul nostru socotește de-împotrivă, că mai bine voiește a fi *slugă* în tinda (pridvoriu, antișambră) raiului, decât *craiu* în iad, cu care și eu *mă învoiesc*. M.[itru] P. [erea]"[73].

Cred că această *atitudine* spune multe despre...*revolta iluministă* a lui Ion Budai-Deleanu.

Întreaga epopee poate fi considerată, însă, un *tur de forță* al intertextualității.

---

[73] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 193, n. 1.

Țiganiada: tradiție și inovație

Încadrarea erudită (dar *exclusivistă*) în literatura universală, pe care critica literară, de la Călinescu la Ioana Em. Petrescu, a făcut-o operei lui Ion Budai-Deleanu, îl *îndepărtează* în mod semnificativ pe autorul *Țiganiadei* de toată *tradiția literară românească*.

G. Călinescu nu făcea nicio remarcă în ceea ce privește *sursele interne* ale operei budaideleneşti, unele dintre ele indicate chiar de autor.

Mai recent, N. Manolescu ignoră la fel de bine toată *tradiția veche*, recunoscându-i autorului doar o bună *informare* cu privire la literatura din Principate și, respectiv, o consonanță mai mult sau mai puțin *aleatorie* cu Alecu Văcărescu și Conachi[74]. Atât.

Capitolul de față își propune să continue demonstrația în legătură cu ceea ce am afirmat anterior, și anume integrarea autorului *Țiganiadei* într-o *viziune literară și stilistică* românească, pe care el o cunoaște și o valorifică *în mod erudit* și cu *talent poetic* incontestabil, și care îi permite, de asemenea, să devină *precursor* al scriiturii moderne și chiar postmoderne și o personalitate care anunță apariția altor *mari scriitori* în literatura noastră.

Cu toate că nici Ovid Densusianu nu făcuse nicio observație despre influența *vechiului scris românesc* asupra lui Ion Budai-Deleanu, amintesc aici opinia sa mai veche – care nu mi se pare *depășită*, ci doar *incompletă*:

„Cunoscător al operelor din literaturile străine reprezentând genul spre care îl duceau predispozițiunile sale, cetind pe Homer, Virgil, Tasso, Ariosto, Cervantes și chiar pe Tassoni și Voltaire, nu dintr-o curiozitate ușoară, îndreptată la întâmplare, ci pentru a pătrunde spiritul lor, a trăi printre ei cu tot sufletul *și a căuta orientări pentru o operă proprie* (s. n.), Budai-Deleanu a scris *Țiganiada* cu gândul de a înzestra literatura noastră cu ceva nou [conform *Prologului* și *Epistoliei închinătoare* redactate de

[74] Nicolae Manolescu, *Istoria critică...*,op. cit., p. 124, 128.

autor] și de a fixa unele aspecte ale vieței de la noi care i se păreau caracteristice”[75].

Este și părerea noastră că autorul *poemationului eroi comico-satiric* era în căutare de *orientări* pentru *opera* sa, pe care o dorea reprezentativă pentru *spiritul veacului* său, pentru care a pus la bătaie o erudiție și, implicit, o documentație extrem de serioasă, literară, lingvistică, istorică și filosofico-teologică, la care a conjugat talentul și înzestrarea sa poetică remarcabile.

Poezia sa nu s-a născut însă *din neant*, în ciuda a ceea ce crede Densusianu: „limba în care și-a scris poemul e plină de vigoare, expresivă, bogată, turnantă [...]. Chiar în întocmirea versurilor, pe care spune că le-a alcătuit *după gustul italienesc,* Budai-Deleanu arată de obicei o îndemânare ce surprinde în lipsa, acum o sută de ani, a unei tradiții literare în această direcțiune”[76].

În această direcțiune sau nu, o tradiție literară *nu lipsea* cu desăvârșire din *arhiva* lui Budai-Deleanu (și nici a literaturii române) și acesta – spre deosebire de critica noastră *modernă* – nu a ignorat-o.

Am făcut deja, anterior, câteva precizări cu privire la acest aspect, și vom căuta în continuare să oferim și alte argumente, atât de natură *literară*, cât și *lingvistice*, pentru a susține teoria noastră, aceea că *epopeea* și *poezia* lui Budai-Deleanu nu s-au născut doar prin combinarea unor *surse* din literatura universală, ci apelând deopotrivă la tezaurul limbii și literaturii române vechi și ***dorind* să se înscrie într-o *continuitate literară românească*.**

Apelul la surse externe nu urmărea *înstrăinarea de tradiție* (pe care a tot subliniat-o, până *la extenuare*, critica noastră literară) ci, dimpotrivă, *îmbogățirea* acestei tradiții, *diversificarea* ei.

Tot Densusianu remarca faptul că Budai-Deleanu concepe o operă cu un evident caracter de *unicitate*, o inițiativă la care numai el s-a gândit.

Este foarte adevărat. Dar, dacă ne uităm mai bine în istorie, la fel de *unică* a fost ideea lui Dosoftei de a versifica *Psaltirea* în românește, pentru vremea

---

[75] Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, op. cit., p. 69.
[76] Idem, p. 77.

ei, ori aceea de a scrie poemul *Viiața lumii*, a lui Miron Costin (cu motivații de a demonstra *aptitudinile* limbii române și de a crea *poezie nouă* foarte asemănătoare, în esență, cu cele ale scriitorului iluminist ardelean[77]), ori cea de a compune *Divanul* sau (cu atât mai mult) *Istoria ieroglifică*, a lui Cantemir.

Cu toată *singularitatea* genului abordat de Budai-Deleanu, inițiativa în sine (a *abordării neabordatului*) nu era deloc *singulară* în istoria literaturii române de până la el.

Cercetarea noastră de față nu este una *acrivică* și nici *exhaustivă*, în lipsa timpului necesar (deocamdată) pentru un studiu de o atare complexitate, însă sperăm să fie una *lămuritoare*, pentru cititori, și care să atragă atenția asupra aspectelor care privesc relația *literaturii moderne* cu cea *vechi-medievală*.

De asemenea, nu ne vom limita la a sesiza numai aspecte ce țin de recursul la *tradiția veche*, ci ne vom referi și la cele care atestă ideea de *continuitate literară* nesecționată de rațiuni extra-literare.

Observăm, așadar, că epopeea *eroi comico-satirică* a lui Budai-Deleanu nu ia parte la excesele *latiniste* ale *Școlii Ardelene*, deși autorul se numărase printre corifeii săi.

Nu doar că *lexicul* utilizat de autor nu este unul *rebarbativ*, nu este înecat în *barbarisme*, dar foarte adesea se pot recunoaște termeni care fac parte din vocabularul *limbii române vechi* și pe care nu-i mai întâlnim astăzi decât în paginile *literaturii vechi*.

Pe de o parte, *fenomenul* acesta lingvistic este unul *firesc*, pentru că *Țiganiada* este scrisă înainte de a avea loc *reromanizarea limbii* și a *poeziei* românești, din perioada pașoptistă – și, oricum, este redactată departe de țară…

În această operă, Budai-Deleanu nu a manifestat, deci, *pretențiile lingvistice* ale unor

---

[77] „În modul cel mai direct, ca altădată Costin în prefață la *Viața lumii*, Budai spune că a fost stimulat de *poesiile frumoase* din limbile latină, italiană, franceză, de el învățate, să încerce expresivitatea limbii române”, *cf.* Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, op. cit., p. 175.

confrați de la *Școala Ardeleană* și nici pe cele – din epoca pașoptistă – ale unui Heliade.

Și el a căzut, însă, în unele excese *latinizante*, ca adept al principiului etimologic al ortografiei limbii române[78].

Pe de altă parte însă, recursul la o *tradiție literară* a celor *de peste munți*, din partea unui *ardelean greco-catolic* (dacă nu chiar *catolic*, după cum declara la un moment dat, dintr-un anume interes, dar e puțin probabil) – pe care o *recunoaște* în felul acesta, și-o *asumă* și se așază în *fluxul* și continuitatea ei – nu este chiar atât de ușor de *conceput*, decât dacă luăm în calcul faptul că autorul era un *erudit* în materie de literatură română veche (lectura atentă a *Țiganiadei* ne-a convins în această privință), care nu lasă *vanitatea* să treacă peste *obiectivitate* și *onestitate*.

Chiar dacă *limba* omiliilor greco-catolice, spre exemplu, e mai conservatoare, în comparație cu *teoriile latiniste*, și nu se schimbă *instantaneu*, ci *cu timpul* (se pot urmări, spre exemplu, *predicile* lui Petru Maior[79]), interesul lui Budai-Deleanu pentru tradiția autentică a scrisului românesc și nu pentru inventarea vreunui *dialect* sau pentru a se disocia de aceasta, este bine de precizat, mai ales că lucrarea sa este *creație literară* și nu una *predicatorială*.

Și afirm acestea pentru că, el cu atât mai mult, fiind considerat un reprezentatnt de seamă al *Școlii Ardelene*, ar fi putut avea – spun din nou – *vanitatea* de mai târziu a lui Heliade, aceea de a crea un *dialect latinizat/ italienizat* (căci își declara preferința pentru modele literare italiene) în care să scrie *literatură*.

Ceea ce însă nu numai că *nu a făcut*, dar lexicul *Țiganiadei* reproduce în bună măsură vocabularul limbii române vechi, neologismele fiind moderate și *de bun simț* (cele mai multe constituind *asimilări* care s-au produs ulterior în lexicul românesc, chiar dacă nu

---

[78] Idem, p. 137: „Ca și Budai-Deleanu, care în ultimii ani ai vieții transpunea părți din *Țiganiada* în ortografie latinizantă, Heliade relua poezii de tinerețe prefăcându-le în limbajul italienizant".
În cazul lui Heliade însă nu este vorba numai de *ortografierea* pe principii etimologice a limbii române, ci de *inventarea* propriu-zisă a unui *dialect impracticabil* al limbii române, lucru de care nu fuseseră însă *străini* nici unii dintre *corifeii* Școlii Ardelene.
[79] A se vedea: http://ro.wikipedia.org/wiki/Petru_Maior.

totdeauna în *forma* exactă indicată aici de Budai-Deleanu).

Am făcut observația, anterior, cum că Budai-Deleanu avea în vedere tradiția *Cazaniilor* românești, în anumite pasaje, ca și pe aceea, des și sub multiple forme *invocată,* a *Letopisețelor*[80].

Și nu neapărat sau nu întotdeauna *parodic*.

Căci caracterul *iluminist* al operei sale constă, de altfel, în principal, în acest fel de *a recepta* tradiția și operele vechi: pe de o parte *admirativ*, pe de altă parte *contestatar*.

Deși e interesant că cele două atitudini nu se îmbină *organic,* ci ele sunt...*juxtapuse*, fără ca autorul să aibă *sentimentul paradoxului*.

Pe lângă aceste ipostaze de *dialog intertextual* (în așteptarea postmodernismului...), am dori deci să semnalăm, din când în când, pe parcursul acestui capitol, termeni a căror *uzanță* în *operele principale* ale canonului literar vechi era *frecventă*[81]:

- *corună*[82] – formă utilizată, spre exemplu, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*[83]. Budai-Deleanu folosește însă și termenul *cunună*[84];
- *a obrăzui*[85], cu sensul de *a închipui, a ilustra în mod alegoric*; de la *obraz*, care în limba veche însemna *față* sau *persoană* (un echivalent cu etimon slavon pentru grecescul *prosopon*);

---

[80] Tot Elvira Sorohan semnalează *receptarea*, de către Budai-Deleanu, în opera sa istorică, a teoriilor/ interpretărilor și a viziunii istorice expuse anterior de Miron Costin, Dimitrie Cantemir și Nicolae Costin în lucrările lor, *cf.* Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu,* op. cit., p. 163-166.

[81] Precizăm faptul că noi nu intenționăm o exhaustivă *analiză lingvistică,* ci o *succintă* dar (sper) *elocventă* recuperare (*aleatorie* și nu *îndelung căutată*) a unor termeni vechi din textul lui Budai-Deleanu, care să lămurească cititorul asupra *influenței* semnificative a *scriiturii vechi* asupra limbii poetice, vizibilă în intenția autorului, aceea de a întemeia un *limbaj poetic* românesc modern.

[82] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada,* op. cit., p. 14.

[83] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, cu o nouă traducere a originalului slavon de G. Mihăilă, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Ed. Minerva, București, 1970, p. 239: „am trimes și coruna lui Petru, și surguciul lui, și diadimele”.

[84] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada,* op. cit., p. 42.

[85] Idem, p. 17, n. 1.

- *curund* [86] – curând (forma veche se poate citi, spre exemplu, în *Divanul* lui Cantemir);
- *ovilit*[87] – întâlnit adesea la Dosoftei sau Miron Costin – cu sensul de *ofilit*;
- *șireaguri*[88] – la Dosoftei, cu sensul de *cete* sau *ierarhii* (îl utilizează și Eminescu, cu acest sens, în *Scrisoraea III*: *Risipite se-mprăștie a dușmanilor șiraguri*);
- *învârstată/ învârstate*[89] – colorată, vopsită;
- *dobe*[90], pentru *tobe* – vezi, spre exemplu *Viiața lumii* a lui Miron Costin;
- *cerbice*[91], cu sensul de *trufie*;
- *rost*[92], pentru *gură*;
- *nimărui*[93] formă veche, rotacizantă, pentru *nimănui*;
- *zile bătrâne*[94] – sintagmă din *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei: *Și mi-i tristă inema-ntru mine, / Țâin minte de zâle bătrâne* (Ps. 142, 17-18);
- *lăcuit*[95] pentru *locuit*;
- *schimosită*[96] – vezi *Viiața lumii*, poemul lui Costin, cu sensul de *pierită* (de la verbul *a (se) schimosi*);

Nu fac acest exercițiu decât pentru a arăta cât de mult erau resimțiți ca *literari* termeni pe care astăzi avem tendința să-i considerăm *desueți*.

- *măgură*[97] – munte;
- *polată*[98] – cameră/ cămară;
- *îm*[99] pentru *îmi*;

---

[86] Idem, p. 31, 69, etc.
[87] Idem, p. 35.
[88] Idem, p. 36.
[89] Idem, p. 37, 41.
[90] Idem, p. 41.
[91] Idem, p. 50.
[92] Idem, p. 54.
[93] Idem, p. 67.
[94] Idem, p. 69
[95] Ibidem.
[96] Idem, p. 70.
[97] Idem, p. 76.
[98] Idem, p. 77.
[99] Idem, p. 79, 100, etc.

- *noao*[100] – nouă, noi;
- *zioa*[101] – ziua;
- *lucoare*[102] – lumină;

Interesant este faptul că termenul *lucoare*, des întâlnit în psalmii versificați ai lui Dosoftei, în descrieri cosmice impresionante, apare și la Budai-Deleanu într-o strofă care prezintă *cosmogeneza* într-o formă *alegorică*:

Însuș pe-astă lume trecătoare,
Din háos un *sânt libov* o scoasă,
[lumea/ universul e născut din *iubire sfântă*]
Și dragoste, cu-întâia lucoare,
Îi *sufla* în *mădularele ghiețoase* [ale lumii],
Așezând ca legea ei întâie
Priința ș'armònia să fie!…
(*Cântul III*)

Am putea spune că, de la Dosoftei, *lucoare* e un termen cu virtuți poetice indicând primordialitatea și *Iubirea sfântă* creatoare de lumi:

Ai tocmit și luna să crească, să scază,/ Să-și ia de la soare ***lucoare*** *din rază./ Stele luminate ce lucesc pre noapte,/ De dau cuviință, Tu le-ai urzit toate* (Ps. 8); *Cugetul îm svințește* [sfințește]*, ochii luminează/ Dintr-a Ta* ***strălucoare*** *de senină rază* (Ps. 12); *Că la Tine este de viață fântână/ Și-ntr-a Ta* ***lucoare*** *vom vedea lumină* (Ps. 35), etc.

Compunând *primele versuri* pe tema cosmogenezei, a timpului auroral, înaintea lui Heliade și Eminescu, Budai-Deleanu nu era deloc indiferent la sugestiile din partea *Psaltirii versificate* de cel mai mare poet al literaturii române înaintea sa.

Imaginea *luminii* [lumina ca rază a iubirii] *întâie* care *încălzește* pământul și îl *animă* e surprinzătoare…

Felul acesta de a privi *cosmogeneza*, ca pe o *anticipare* a creării omului, ar putea fi o interpretare

[100] Idem, p. 80.
[101] Idem, p. 100.
[102] Idem, p. 81.

particulară (dar nu sunt sigură) a…*teologului* Budai-Deleanu.

Și nu e *singulară*, la noi, situația când *alegorizarea poetică* e determinată de o anumită *interpretare…*

Pământul este *adus la viață* printr-o *suflare* a luminii dintâi *în mădularele ghiețoase* ale humei – aceasta e *interpretarea*, plasticizată poetic, a *Genezei/ Facerii*:

„Și pământul era *netocmit și gol*. Întuneric era deasupra adâncului și Duhul lui Dumnezeu Se purta pe deasupra apelor. Și a zis Dumnezeu: *Să fie lumină!* Și a fost lumină” (Fac. 1, 2-3).

După cum, apoi, „luând Domnul Dumnezeu țărână din pământ, a făcut pe om și *a suflat* în fața lui *suflare de viață* și s-a făcut omul *ființă vie*” (Fac. 2, 7).

Ar putea fi o *consonanță/ corespondență* între versurile citate și viziunea eshatologică din *Scrisoarea I*?

Acolo, după ce lumina *se stinge* în cosmos, după ce *soarele/.../se-nchide ca o rană*, atunci *planeții toți* ***îngheață****...*și *timpul mort și-ntinde trupul și devine vecinicie* (despre ultima imagine, D. Murărașu consideră că reprezintă o „sugestie din *Noaptea a VI-a* a preromanticului Young”[103]).

Apologia, în continuare, a lui Budai-Deleanu pentru *iubire* ca lege primordială a existenței și a universului îi *dictează* versuri și imagini poetice de o neașteptată modernitate:

După-această lege *nemutată,*
Făptura toată merge, se ține;
În toate libov și dor s’arată:
Iubescu-să stelele-între sine,
Iubește-să ceriul cu pământul,
Iubescu-să mările cu vântul.

Ultimele trei versuri sună, din nou, *anticipativ eminescian*, dacă nu cumva ambii poeți, fiecare în

---

[103] D. Murărașu, *Mihai Eminescu. Viața și opera*, Ed. Eminescu, București, 1983, p. 329.

maniera sa, actualizează tradiția unei *hermeneutici* vechi.

Apropierile de Eminescu, din *sfera cosmică*, nu se opresc aici.

Putem aduce și un alt exemplu, cel al *zborului cosmic* al lui Parpangel:

Așa trecurăm prin pământ ș-ape
Păn' ajunsăm la văzduhul rar,
Ne-înălțarăm apoi păn' aproape
Colo, de-*unde zodiile răsar*,
Trecând pintre nește locuri puste,
Noao vămi și noao punți înguste.
(*Cântul IX*)

Locul *de-unde zodiile răsar* se poate traduce prin *răsărirea stelelor* eminesciană, care este menită să rememoreze *geneza* lor și a cosmosului: *răsare lumea, lună soare şi stihii/.../colonii de lumi/.../ în roiuri luminoase izvorând din infinit* (*Scrisoarea I*); *Pân' ce izvorăsc din veacuri stele una câte una/ Şi din neguri, dintre codri, tremurând s-arată luna* (*Scrisoarea III*); *răsărirea stelei în tăcere* (*Sunt ani la mijloc…*); *Stelele-n cer mișcă-auritele zodii* (*Ecò*).

Coincidența de viziune este totuși tulburătoare.

Cu atât mai mult, cu cât călătoria lui Parpangel până *acolo unde zodiile răsar* (adică acolo unde se află *Izvorul/ Sursa* vieții și a lumii) ne rememorează zborul Luceafărului până acolo unde *Vedea, ca-n ziua cea de-ntâi,/ Cum izvorau lumine* [lumine = luminători, stele, aștri].

Deși ascensiunea Luceafărului depășește acest punct și poate că această secvență ar merita un comentariu mult mai amănunțit.

Cu toate că *zborul cosmic*, în sine, nu-și are sursa în tradiția literară românească sau răsăriteană, viziunile poetice ale celor doi se puteau însă inspira dintr-un *alt fel* de *zboruri cosmice*, ale minții și ale contemplației, temă care își are locul în literatura pe care o numim *generic* bizantină.

Să mergem însă mai departe cu observațiile asupra *lexicului vechi*:

- *nemernic*[104] – străin;
- *căzută*[105] – cuvenită;
- *păminte*[106] – pământuri;
- *șireaguri*[107] – cete [de ostași, în acest caz];
- *vârtute*[108] – putere;
- *ceartă* (vb. *a certa*)[109] – pedepsește;
- *rost*[110] – gură;
- *ciudată*[111] – minunată;
- *socotință*[112] – judecată, rațiune, gând;
- *valuri*[113] – *Într-atâte valuri ș'asuprele*: folosit cu sensul de la Mihai Moxa și Miron Costin, de *necazuri*, *suferințe*;
- *clătiră* (vb. *a clăti*)[114] – clătinară (ca și la Cantemir, spre exemplu);
- *soție*[115] – tovărășie;
- *ovilită*[116] – ofilită;
- *sângurătate*[117]; *sângur*[118];

Cu această formă apare și la Eminescu: *Și* [luna] *imple cu-ale ei scântei/ Cărările din crânguri./ Sub șirul lung de mândri tei/ Ședeau doi tineri sânguri*[119] (*Luceafărul*).

---

[104] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 97.
[105] Idem, p. 98, 113.
[106] Idem, p. 102.
[107] Idem, p. 103.
[108] Idem, p. 106, 113.
[109] Idem, p. 107.
[110] Idem, p. 111.
[111] Idem, p. 114.
[112] Idem, p. 115.
[113] Idem, p. 116.
[114] Idem, p. 117.
[115] Ibidem.
[116] Idem, p. 122.
[117] Idem, p. 130
[118] Idem, p. 135, 139.
[119] Nu cred că Eminescu a realizat o *rimă imperfectă* ci, mai degrabă, că s-a rectificat tacit forma *sângur*, deopotrivă *regională* și *arhaică* (des utilizată în cărțile și manuscrisele vechi și pe care și, iată, o folosește și Budai-Deleanu).
„Poezia lui Eminescu s-a imprimat în memoria și în sufletul nostru într-un veșmânt care nu este al lui, rezultat al unei acțiuni tacite dar eficiente de unificare, de modernizare nu numai – firesc – a ortografiei, dar și a pronunției, a limbii sale, căci poetul folosea adesea (manuscrisele sale o arată și mai multe luări de poziție o justifică) *forme regionale*, fonetisme moldovenești, pronunțări considerate astăzi *nonliterare*", *cf.* Mircea

- *încungiură*[120] ;
- *să vârgoli*[121], cu sensul de *a ieși*, aici. La Antim Ivireanul, spre exemplu, Pruncul Sfânt „*se vârgulește* [se mișcă] în iasle”[122];
- *străine*[123], cu sensul de *neobișnuite, extraordinare*;
- *chiară*[124] – clară;

Sunt și alte elemente care ne determină să privim, concomitent, în două direcții diferite: atât spre *tradiția veche literară*, cât și către *poezia modernă*, ulterioară.

În relatarea confruntărilor dintre Vlad Țepeș și turci, Budai-Deleanu recurge, în două secvențe distincte, la comparații care ne amintesc de *Scrisoarea III* a lui Eminescu[125]:

Și dorind să-ș’ facă-izbândă-amară,
Pe care cumu-i vine nainte
Frânge, spintecă,-încoalță, ș’înghiară,
Când cu brânci groaznice, când cu dinte
Apărându-să, sugrumă și ucide
Și printre dânșii *drumu-ș’ deschide,*

Așa Vlad văzând că de toate
Părți pe dânsul turcimea să scoală,
Unde vede că-s mai îndesate
Gloatele,-întracolò dă năvală,
Învârtind arma-încolea ș-încoace
Larg potec pintre păgâni-ș’ face. /.../

Când iacă Vestea-în trâmbiță sună
Că vin turcii *cât frunză și iarbă*,

Anghelescu, *Lectura Operei*, Ed. Cartea Românească, București, 1986, p. 72.
120 Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 135.
121 Idem, p. 134.
122 Antim Ivireanul, *Opere*, ediție de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, 1972, p. 199.
123 Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 134.
124 Idem, p. 135.
125 Asupra acestor apropieri dintre Eminescu Budai-Deleanu, a se vedea şi G. I. Tohăneanu, *Eminesciene. Eminescu și limba română*, Ed. Facla, Timişoara, 1989, p. 30-32.

Ca robiei țara să supună.
Toți gată-a lua fuga oarbă, etc.
(*Cântul IV*)

Se pot rememora versurile lui Eminescu, din poemul amintit: *La Nicopole văzut-ai câte tabere s-au strâns/ Ca să steie înainte-mi ca și zidul neînvins./ Când văzui a lor mulțime,* ***câtă frunză, câtă iarbă****... /.../ Durduind soseau călării ca un zid înalt de suliți,/* ***Printre cetele păgâne trec rupându-și large uliți****.*

Comparația cu *frunza și iarba* provine din cronograful lui Mihail Moxa (care i-a oferit lui Eminescu sursa fundamentală pentru episodul bătăliei dintre Baiazid și Mircea), unde ilustrează mulțimea oștirii adunate de Foca împotriva împăratului Constantin al VII-lea[126].

Și alte versuri din cântul evocat trimit către *Scrisoarea III*:

În zădar Hamza oști împrăștiate
Va să-adune, războiu să-întrejască,
În zădar a le-îndemna să bate
Cu porunca tare-împărătească,
Căci oastea-în răsipă-acum pornită
Să calcă fugind ș-e neoprită.

La Eminescu: *În zadar striga-mpăratul ca și leul în turbare, / Umbra morții se întinde tot mai mare și mai mare; / În zadar flamura verde o ridică înspre oaste, / Căci cuprinsă-i de pieire și în față și în coaste*... (*Scrisoarea III*).

„Însăși identitatea construcției sintactice a frazei – bazată pe repetarea binară a locuțiunii adverbiale *în zadar*, în aceeași poeziție a versurilor, și pe *motivația* introdusă prin același jonctiv (*căci*) este de natură să ne pună pe gânduri...”[127].

---

[126] Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, Ed. Minerva, București, 1989, p. 188.
[127] G. I. Tohăneanu, *Eminesciene*..., op. cit., p. 31-32.

Dar și în *Cântul al VII-lea* există – tot într-o relatare a unei confruntări între Vlad și turci (în celebrul episod în care Vlad năvălește noaptea peste oastea otomană, travestit fiind cu oștenii săi în turci), alte câteva versuri care ne reamintesc de Eminescu: *Oaste cu oaste și-ordii păgâne/ Fug însuși de-ai săi de mare frică;/* ***În zădar și sultanul de față,/ Îndeamnă, mustră,-arată ș' învață*****.**

Cel mai probabil, această *retorică* și *stilistică*, care îi apropie pe cei doi autori, au *una* sau *mai multe surse* comune: istorii, cronici sau cronografe.

Putem considera că, prin urmare, cronografele au constituit, ca și *Letopisețele*, o lectură predilectă pentru autorul *Țiganiadei* (așa cum, mai târziu, se va întâmpla și cu Eminescu[128]), consultate fiind nu numai pentru informația de ordin istoric, dar și ca...*document literar*.

Reflectând asupra importanței acestor *prelucrări* ale tradiției literare vechi, ne dăm seama că avem, în Budai-Deleanu, un *precursor* al lui Eminescu, care înaintea lui a pus în valoare textele vechi, și, de asemenea, constatăm faptul că *receptarea, revalorificarea* și *trasmiterea* literaturii vechi, *recuperarea* ei într-un produs literar nou, **erau resimțite ca ceva *foarte firesc*.**

Așa încât, în deceniile întregi în care s-a afirmat răspicat că *literatura nouă*, a secolului al XIX-lea, se desparte și se deosebește categoric de *cea veche*, s-a comis, mai mult sau mai puțin intenționat, *o eroare foarte gravă*.

- *scopos*[129] – scop, formă întâlnită și la Cantemir;
- *a zătigni*[130] – a împiedica (regăsibilă și la Antim Ivireanul, spre exemplu);

---

[128] Călinescu făcuse această *apropiere*, între Budai-Deleanu și Eminescu, din perspectivă lingvistică, considerându-i doi mari *creatori de limbaj*: „Numai Eminescu mai târziu *a siluit* limba sau *a scociorât forme* cu atâta sistemă, și Budai îi este un mare înaintaș. De aceea, opera lui Budai-Deleanu pare azi *așa de modernă* și [...], deși începută înainte de 1800, lasă în urmă ca *învechite* atâtea lucruri dintre 1830-1850”, *cf.* G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, op. cit., p. 77.
[129] Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 130.
[130] Ibidem.

- *plânsoare*[131]; termenul poate fi întâlnit de la Dosoftei (*valea de plânsoare*, Ps. 83, 25) la Eminescu și Macedonski (pentru care pământul este *valea de vecinică plânsoare (La suflet)*);
- *ticăită*[132] – nenorocită, nefericită; cuvântul se întâlnește și mai târziu, la Creangă;
- *învârstat*[133] – pestriț, vărgat;
- *luce*[134] – strălucește;
- *cursul*[135] – drumul, călătoria;

Tot din relatările istorice preia Budai-Deleanu amănuntele referitoare la…*exercițiile de supraviețuire* ale românilor – retragerea în munți – și la *tactica* de luptă a lui Vlad Țepeș:

Când iacă Vestea-în trâmbiță sună
Că vin turcii cât frunză și iarbă,
Ca robiei țara să supună.
Toți să gată-a lua fuga oarbă.
Boierii cei mari și mai cu minte
Luasă fuga mai înainte,

Iară țăranii săraci, în pripă,
Ca ș-o turmă de oi fără pază
Cari încătrò purced în răsipă;
Plini de frică și cuprinși de groază
Toată-ș' lasă avere și sudoare,
Nedejdea puind numa-în picioare.

Fug copii cu tinere copile,
Fug muieri cu mititei în brață,
Iară cei mai încărcați de zile
Îi mângăie și le sunt povață.
De vaiet amar, țipete, jele
Plini-s codrii, câmpii și vălcele.

---

[131] Idem, p. 152, 155.
[132] Idem, p. 157.
[133] Idem, p. 166.
[134] Idem, p. 167.
[135] Ibidem.

Ici unul își poartă pruncii-în spate,
Altul colea pe slabul părinte,
Cel-ar fugi, bietul, dar' nu poate
Și stă ca zăpăcit de minte,
Neștiind cui mai curând s-ajute:
Pruncilor sau muierii căzute.

Nepotul duce pe moș de mână,
Moașa pe nepoției și nepoate,
Iar' nòra pe soacră-sa bătrână;
Fieșcare din primejdie scoate
Pre cel mai iubit, mai de aproape,
Năzuind cătră munte să scape.

Numa Vlad, cu inimă nefrântă
Și-înarmat, pre păgânul așteaptă.
Nimic de la *scopos* nu-l desmântă,
Toate-orânduiește, toate-îndreaptă
Spre pierirea păgânelor gloate,
Tocma să fie nenumărate.

Cu călărimea lui cea vitează
Prin locuri dosite, lui știute,
Oștilor turcești de-aproape-urmează.
Din ascunziș cu năvală iute
Sărind pe șireaguri sângurate,
Neașteptat încungiură și bate.

Ca lupul flămând care, supt deasă
Tufă ciulit, pe pântece zace,
Când vede trecând o turmă groasă
De-oi sau alte slabe dobitoace,
Iar văzând pre vreuna sângurată
Sară,-o răpește și fuge îndată,

Așa Vlad urmând oștii cei mare
Turcești, ordiilor despărțite
Neașteptat înainte le sare
De prin locuri ascunse, dosite,
Ș-atâta știe-a-i *zătigni* de bine,
Cât nici măcar unul viu rămâne.

Între *termenii vechi* sau cu *sensuri vechi* din episodul *consiliului demonic* (*Cântul VI*), reprodus undeva mai sus în carte:

- *agareni*[136] – păgâni/ arabi/ musulmani (de la *Agar*, slujnica/ roaba Sfântului Avraam, care i-a născut pe Ismael, din care se trag arabii);
- *măiastră*[137] – înțeleaptă;
- *buiastră*[138] – nebună (și la Dosoftei);
- *supțiare*[139] – subtilitate;
- *vărtute*[140] – putere;
- *procopsit*[141] – înzestrat (cu sensul acesta, și la Caragiale, spre exemplu în *D-l Goe*: „Da cum, procopsitule?”[142]);
- *schime*[143] – năluci, stafii sau schimonosiri, strâmbături (aici cu sensul de *superstiții* și *credințe false*, prin care se caricaturizează credința adevărată și dreapta cinstire a lui Dumnezeu: *Toată adevărată-închinăciunea/ Dumnezeirii ceii făptoare* [făcătoare/ creatoare a lumii]).

Budai-Deleanu introduce în text și un neologism curios, *miluri*[144], însemnând *mile*: dacă demonii ar încerca să se *răscoale* împotriva lui Dumnezeu, i-ar afunda încă și mai multe *mile* în adâncul Iadului.

Termenul *trădează,* bineînțeles, influența lui Milton.

Ne-au atras atenția versurile în care Satana *scoate capul afară din* ***unda****/ Văpăii nestânse* (în același *Cânt VI*)…

---

136 Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 179.
137 Idem, p. 184.
138 Ibidem.
139 Ibidem.
140 Idem, p. 185.
141 Idem, p. 186.
142 I. L. Caragiale, *Momente, schițe, notițe critice*, ediție îngrijită de Al. Rosetti, Șerban Cioculescu și Liviu Călin, Ed. Minerva, București, 1983, p. 228.
143 Ion Budai Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 192.
144 Idem, p. 191.

Unda este un termen poetic des utilizat de Dosoftei.

Dosoftei este primul nostru mare poet care avea un simț *aparte* pentru cuvinte, receptând profund *rezonanța* lor poetică.

Am dat mai demult exemplul cu echivalentul cuvântului *abis*, care în româna veche era o sintagmă, *fără fundul*, dar în locul căreia Dosoftei a găsit și a utilizat termenii *genune* și *prăpastie*.

Dar și Budai-Deleanu îl elogiază pentru aceeași rațiune, pentru că, în locul termenului – cu etimon slavon – *bozi*, care îi denumește în cărțile vechi românești pe *zeii păgâni*, „mai bine au nimerit unii zicându-le *zâni* [pornind de la etimologia latină, *deus,-i*], precum Dositei la *Viețile Sfinților*”[145].

Un alt cuvânt cu adâncă sonoritate și valențe poetice la Dosoftei este *unda*.

S-ar părea că *manifestările* mării au stat în atenția și în efortul lui de a găsi termeni sinonimi care să înfățișeze *nuanțele*: astfel, la el, în *Psaltirea pre versuri*, întâlnești *izvoare* și *fântâni*, *râuri* și *pârâuri*, *smârcuri* și *adâncuri*, *val* și *undă*, *ape* și *mări*, *genune* și *noian*.

Interesul lui Heliade de mai târziu, de a *poetiza* apele, în *Anatolida*, de a urmări într-un *crescendo* descinderea lor, de la *picătură* până la *oceane*[146], oare nu poate fi pus în legătură cu aceste *nuanțe semantice* ale apelor din psalmii versificați ai lui Dosoftei?

Anatolida însăși poate fi pusă și analizată în paralel cu *Psalmul 103* și cu alți psalmi versificați, comparații la care am recurs și noi…

Ne oprim însă pentru moment la *undă* și urmărim câteva exemple:

Minunată-i *unda* mării.
(Ps. 92, 19)

Și mările vesele să salte,
Cu unde s-arunce valuri nalte.
(Ps. 68, 115-116)

---

[145] Idem, p. 47, n. 1.

[146] Am comentat pasajul în cartea noastră, *Studii de poezie pașoptistă*, op. cit., p. 24-28.

Glasul Domnului face holbură [volbură/ furtună] pre
mare,
De-o îmflă *cu unde* și cu valuri mare.
(Ps. 28, 11-12)

Și cu urlete ploi mare vărsa tare,
De herbea *undele*-n bezne ca-n căldare.
(Ps. 76, 43-44)

Până la ceri îi suia *cu unde,*
Și-i pogorâia gios să-i afunde. /…/
Vânturilor zâsă de-ncetară
Și *undelor* de să alinară.
Și le păru bine că trecură
Valurile toate de tăcură.
(Ps. 106, 61-62, 69-72)

Poate al doilea *mare poet* din literatura noastră, după Dosoftei (excluzându-i momentan pe Antim și Cantemir, în sensul că *poezia* lor e mai *neobișnuită*, dar în mod cert și ei fac parte din rândul *marilor poeți*), Ion Budai-Deleanu a fost *foarte atent* la tradiția literară veche și, mai ales, față de *întâia mare izbândă* în limba română pe care a reprezentat-o *Psaltirea în versuri*.

După cum se poate observa, la Dosoftei *unda mării* este mai adesea *învolburată*.

Spre deosebire de sensul actual (noi folosim cuvântul spre a vorbi de *undele* unui lac sau ale unui pârâu), semnificația veche era oarecum contrară.

La Dosoftei, *undele* sunt *valuri mari* și *înalte*.

Chiar atunci când e *minunată*, semnificația *undei* este aceea de: *impresionantă*.

Sensurile se păstrează la Budai-Deleanu:

Ca și când din munți *unda* pogoară,
Rumpe iazul, răstoarnă poprele,
Prevărsând lunca de bălțele.
(*Cântul VII*)

Tocma pe-acea vreme, supt afunda

Tartárului peștere, Sătana
Scoțind capul afară din *unda*
Văpăii nestânse…
(*Cântul VI*)

Și iacă bălaurii supt *undă*
Cumplit răgnind iară să cufundă.
(*Cântul IX*)

Balaurii din *undă* sunt chiții din *genune* în psalmul 103 al lui Dosoftei, iar comentariul ortodox îi asociază cu *demonii*, care au fost alungați din ape la Botezul Domnului: „Tu ai zdrobit capetele *balaurilor* din apă” (Ps. 73, 14).

În *poetizarea* lui Dosoftei:

Tu ai bătut *zmeii* peste moale
Cu marea ce-ai lăsat ca din foale.
Pre *chitul* ce goniia să-nghiță
I-ai zdrobitu-i capul, să să simță…

Balaurul cel mare, Satana, după Budai-Deleanu, stă sub *unda văpăii nestinse*, pe care Varlaam o numește *marea cea de foc* și *matca focului de véci*[147].

[147] Varlaam, *Carte românească de învățătură*, op. cit., p. 133.

Pe un perete exterior al mănăstirii Voroneț (imaginea supra), se poate observa și *reprezentarea iconografică* a acestor rânduri (în scena Infernului) – râul/ iezerul de foc în care stă *balaurul/ șarpele cel vechi/ Satan* –, variantă iconică pe care, alături de cele scrise de Varlaam și Dosoftei, se poate ca Budai-Deleanu să o fi avut în minte.

Probabil că schimbarea de sens despre care am vorbit, a termenului *undă*, se datorează lui Eminescu, care ne-a obișnuit mai degrabă cu *undele lacului* decât cu *undele mării* – ca în versurile:

Dându-și trestia-ntr-o parte,
Stă copila lin plecată,
Trandafiri aruncă roșii
Peste *unda* fermecată.
(*Crăiasa din povești*)

Și blânde, triste glasuri din vuiet se desfac,
Acușa la ureche-i un cântec vechi străbate,
Ca murmur de izvoare prin frunzele uscate,
Acuș o armonie de-amor și voluptate
Ca *molcoma cadență a undelor pe lac*.
(*Strigoii*)

Cu toate că și la Eminescu se întâlnește uneori sensul *arhaic* (*Tu ești o undă, eu sunt o zare,/ Eu sunt un țărmur, tu ești o mare (Replici)*; *Credeam că ești chipul ce palida stelă/ Aruncă pe-o frunte de undă rebelă/ Pe valul amar (La o artistă)*, etc.), totuși s-a păstrat până astăzi cealaltă semnificație, de *mișcare/ tremurare* mai degrabă *lină* și *abia sesizată* a apei.

Termeni vechi:

- *șireag/ șireaguri*[148] – cete, oști;
- *să tăbăreze*[149] – să facă tabără;
- *obraz*[150] – față;

[148] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 205, 219, 221, 228, 230.
[149] Idem, p. 205.
[150] Idem, p. 206.

- *nepreceput*[151] – neînțeles (termen regăsibil la Antim: „Împărățiia lui Hristos” este „nevăzută și nepreceputã”[152]);
- *smulte*[153] – smulse (formă ce poate fi depistată și la Eminescu: *Să uit, cum dup-o clipă din brațele-mi te-ai smult…(Departe sunt de tine)*; *Pe masa ta așez o foaie smultă (Albumul)*);
- *deștinde*[154] – se coboară; autorul însuși explică, la subsol, acest termen: „*destinde* este *cuvânt vechi strămoșesc* (s. n.), puțin acum obicinuit, și va să zică *pogoară*, sau *să pogoară*. C. Filologos”. Ceea ce denotă *atenția sa* față de cărțile vechi și față de cuvintele din vocabularul medieval.

De aceea Vasile Voiculescu spune, într-un vers: *pe decindea Dunării, la vale*.

Nu ni se mai pare că *decindea* ar însemna, cum explică DER-ul cuvântul folosit de Voiculescu, *celălalt mal*[155] ci, mai degrabă, o formă de relief care *coboară*: o *pantă/ luncă*.

- *romănească*[156] – formă veche, folosită adesea, pentru *românească*;
- *tâmplarea*[157] – întâmplarea;
- *strâmbătate*[158] – nedreptate;
- *veștmânte*[159] – veșminte;
- *mutând* (vb. *a muta*)[160] – schimbând, modificând, prefăcând (*Somn dulce mutând în moarte rece*);
- *bucine/ bucini și dobe*[161] – buciume [lat. *buccinus*] și tobe (formele utilizate de Budai-Deleanu erau folosite adesea și în *Psaltirea* lui Dosoftei);

---

151 Idem, p. 207.
152 Antim Ivireanul, *Opere*, op. cit., p. 183.
153 Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 209.
154 Idem, p. 213.
155 Vezi A. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române* (DER), Ed. Saeculum I. O., București, 2007, p. 282.
156 Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 214.
157 Ibidem.
158 Idem, p. 216.
159 Ibidem.
160 Idem, p. 219.
161 Idem, p. 220.

- *lămpade*[162] – făclii (de la etimonul grecesc);
- *întunerec*[163] – întuneric (adesea și la Eminescu este întâlnită forma veche);
- *Troiță*[164] – [Sfânta] Treime (*Cântând Troiții pre*[a] [î]*nalte slavă*);
- *rumpe*[165] – rupe (și la Eminescu, spre exemplu: *S-adun flori în șezătoare/ De painjen tort* [fir] *să rumpă (Crăiasa din povești)*);

Am aflat în textul lui Budai-Deleanu comparații în *stilul* cazaniilor și al cronicilor:

Ca pârjolul [incendiul] ce-ntâi prin frunzare
Merge nădușit pe zios [jos], cu mică
Flacără, iar după ce din rare
Tufe răzbi-în brădet, să rădică
Bobotind în văpaie,-apoi prinde
Vânt și-în urmă tot codrul încinde

Așa munteanească-oaste-îndrăznită /…/
Făr' veste din întunerec [i]ese…

*

Ca și când din munți unda pogoară,
Rumpe iazul, răstoarnă poprele [popréle],
Prevărsând lunca de bălțele.
/…/
Cum râul de munte primăvara,
Când în pripă neaua să topește,
Dintru nălțime urnind povara
Apelor, să varsă și bujdește [bușnește],
Toate-înneacă, surpă și prăvale
Și nu-i ce să-l oprească din cale,

Așa Vlad neînvinsul să răpede
Și cu șireaguri nespăimântate
Frânge, taie ce nainte vede…

---

[162] Idem, p. 221.
[163] Idem, p. 222.
[164] Idem, p. 225.
[165] Idem, p. 229.

Atât *comparația*, cât și *formularea* din exemplele de mai sus, reprezintă o parafrază a unui tipar retoric pe care l-am întâlnit la Varlaam și Miron Costin:

„Cumu-s iarna vi[s]cole şi vânturi răci şi vremi geroase, de carile să îngreuiadză oamenii şi sămtu [sunt] supăraţi în vrémea iernei, iară dacă vine primăvara ei să iuşureadză de acélea de toate şi să veselesc, căce c-au trecut iarna cu gerul şi s-au ivit primăvara cu caldul şi cu seninul, aşea şi în vrémea de demult au fost vi[s]cole şi vânturi de scârbe şi de dosădzi pre oameni ca şi într-o vréme de iarnă”[166];

„Ce cum floarea şi pometii şi toată verdeaţa pământului stau ovilite de brumă cădzută peste vreme, şi apoi, după lină căldura soarelui, vinu iară la hirea şi la frâmseţele sale cele împiedecate de răceala brumei, aşea şi ţara, după greutăţile ce era la Radul-vodă [...], au venitu fără zăbavă ţara la hirea sa, şi până la anul s-au împlutu de tot bivşugul şi s-au împlut de oameni”[167].

Uneori tradiția este însă recuperată și sub aspect *parodic* – însă nu credem că e nevoie să extindem concluzia unor astfel de fragmente la întreaga operă, autorului plăcându-i *să parcurgă* cât mai multe *stiluri* și *perspective* și nu *să stagneze* într-o singură atitudine.

Ironia la adresa tradiției, care poate fi numită *iluministă*, s-ar putea deduce din *artileria* pe care o folosește oastea îngerească (venită, ca în *vechile cronici*, în ajutorul creștinilor) împotriva demonilor:

Iar' Mihail Arhánghel, întia
Cereștilor oștitori povață,
Zărind de parte cum vine-ordia
Dracilor învoaltă-în neagră ceață,
Tot cugetul Sătanei-înțăleasă
Și hotărî nainte să-i iasă.

Deci strigă-îndată: „la arme-afară!”
Și luându-și o ceată cu sine

[166] Varlaam, *Carte românească de învățătură*, op. cit., p. 26.
[167] Miron Costin, *Opere*, vol. I, ediţie critică îngrijită de P. P. Panaitescu, EPL, Bucureşti, 1965, p. 71-72.

Îngerească, cu sabii de pară,
Câteva tunuri cu fulgeri pline,
Tot feliu de-*artelerie cerească*
Ca pre vrăjmașul să biruiască.

Era de viață dătătoare
Cruci acolò și-evanghelii sfinte,
Moaște, metanii cu sărindare,
Posturi cu rugăciune fierbinte,
Miruri, paraclise, liturghii,
Canoane, aghiazme și tămâi.

Cu cestea purceasă făr>ă<zăbavă
Oastea îngerească la bătălie,
Cântând Troiții pre nalte slavă,
Și stând în față negrii ordie,
Armele nebiruite prinsă
Și de-îmbe părți războiul s-aprinse.

Sabii de pară nemuritoare
Lucind aducea nevindecate
Rane dimoneștilor ciopoare;
Cu fulgeru ceresc încărcate
Tunuri vocnea nestânsă văpaie
Ș-acu fierbea groaznică bătaie. /…/

Atuncia și din artelerie
Începură-a-împroșca sărindare,
Sfeștanii, paraclise, tămâie,
Moaște sfinte ș-altele de care
Fug diavolii; iar apa sfințită
Ca povoiu mergea pe dânșii stropită.

Și iacă-oastea neagră-într-o clipită
Cu vaiet și multă zberătură
De tot în răsipă fu pornită;
Dracii care-încătro străbătură;
Undeva cercând cum să să-ascundă
Cu vreo mijlocire mai curundă.

Unii-intrară-în pământ, alții-în stânce,
Mulți în bălți încă să pitulară,
Prin râpe, lacuri, peșteri adânce;

Iar' o zătignită cetioară [ceată]
Vrând a scăpa de-atâte nevoi
Să băgă-într-o cireadă de boi.

Mă întreb însă dacă nu cumva *exagerăm* intenția ironică/ parodică a autorului, privind prin prisma unei *alte mentalități,* (post)modernist-contemporane *secularizate*, mai ales că notele de subsol precizează:

„Fiindcă oamenii *lucrurile duhovnicești* nu-și pot închipui numai [decât] *trupește*, iar' lucrurile *nevăzute*, [le reproduc] omenește și cu oarecare *închipuire vederată* [prin imaginație și recurs la realitatea imediată], pentru aceasta și poetul vrând să scrie bătaia îngerilor cu duhurile necurate, *face asemănare după oștile omenești*; și *precum au oamenii* tunuri și artilerie, așa pune și la îngeri, *precum au făcut și alții* [în literatură sau poate chiar în explicațiile/ comentariile teologice]. Musofilos"; „Aceste toate le-au spus poetul, *după preceperea noastră*, și trebue *a să înțălege alegoricește*, adecă că Sătana au vrut să pătrunză și să biruiască cetele îngerești, dar n-au putut. Musofilos"[168].

Există însă și o altă notă de subsol care, *într-o altă ordine de idei*, ne-a atras atenția.

Comentând atacul nocturn al lui Vlad Țepeș asupra turcilor, autorul afirmă: „Această năvală este asemene [celei] ce au făcut Ulis cu Diomèd în tabăta trațienilor la Troada [Troia]. *De n'aș fi cetit* însuș' [eu însumi] *adevărate cronice*, unde scriu de această năvală, *aș gândi* că poetul au împrumutat-o. Erudițian" (p. 219).

Adică, dacă nu ar exista *mărturii istorice* ale evenimentului relatat, ar putea părea un simplu…*împrumut literar*.

Tocmai cu această *periculoasă confuzie* (considerăm noi) între *realitate* și *împrumut/ topos literar* ne luptăm și noi, de ceva vreme…Și care nu este *ușor* de rezolvat.

Ce te faci atunci când *nu ai* „adevărate cronice", cum zice Budai-Deleanu, ci numai *indicii,*

[168] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 226-227.

când e vorba de epoci foarte vechi sau pur și simplu nu deții sau nu mai există *mărturiile istorice necesare*?

Nu mai intrăm în detalii, dar am băgat de seamă că *uneori s-a tins*, mai ales în ceea ce privește literatura veche, a se face tot felul de apropieri și similitudini care nu țin cont de *realitatea epocii* și de a se *subsuma* unui așa-zis *topos*, fapte care nu sunt, în ele însele, *înseriate*…

În general însă, problema *împrumuturilor,* a *interferențelor*, a *surselor*, este una foarte spinoasă și provocatoare de *controverse*.

De aceea, astfel de *situații* literare (din literatura *mai veche* sau *mai nouă*) trebuie cercetate și discriminate cu foarte multă atenție și *zăbavă*, căci nu *este* totul ceea ce *pare*.

Este foarte interesant faptul că un greco-catolic, ca Budai-Deleanu, inserează, la începutul *Cântului VIII*, o învățătură ortodoxă, *isihastă*, cea despre *treptele* atacului demonic, în care e implicată *libera voință* umană:

În zădar omenirea să plânge
Cumcă-a toate mari și mici greșele
Dracul poartă vina, care-împinge
Pe om la strâmbătate și rele,
Că cercând lucru-în amărunt bine,
Întia pricină din om vine.

Dacă n-ar dare-omul ascultare
La *întia-îndemnătură drăcească*,
Iadul, cu toată ceata sa mare,
N-ar nimeri ca să-l biruiască,
Dară *noi lucrăm din voie-adinsă*
Și totuș zicem: dracu mă-împinsă.

Vede lacomul scula [unealta] străină
Și-îndată-o râvnește; dracu-învită
Apoi, și nu-i dă loc de hodină,
Iară el din ce-în ce să-întărâtă,
Până ce-*în urmă pofta l-învinge,*
Până de lucru străin s-atinge.

Deci pentru că râvni el îndată
Când văzu, *nu este dracu de vină,*
Ci voia lui spre rău adâncată!…
Pentru ce-omenirea nu-ş' alină
Întia porneală, ci-ş' arată
Plecătura-inimii vederată?

Copila ce vede-întii pe-un june
Frumos care drag inimii cade
Ruşeşte-în faţă ca viu cărbune,
Ochi îi scripesc, suflarea-i scade,
Şi iacă dracu de-aci precepe
Că ia pe fecior a dori-începe.

Apoi să fie cât de curată,
Dacă nu-şi va lua sama bine,
Fugind ş-uitând pe-acel june-îndată,
O! câtă jele, câte suspine
Şi câte fierbinţi lăcrămioare
O aşteaptă-în urmă să-o-împresoare!

Că diavolul apoi nu-i dă pace,
Ci-în cuget îi pune una ş-altă.
Atâte-arătări viclene-i face
Pănă-în laţul său o vede-învoaltă,
Atâta lucră şi măiestreşte
Păn' *sângur cu sângură tâlneşte*.

Călugărul încă joară [jură] curăţie,
Iar deacă văzând el o femeie
Frumoasă venindu-i în chilie,
Şi el, *în loc ca fugă să deie*,
Va rămânea cu dânsa-împreună,
Pierde-va şi el a sa cunună,

Că diavolul îndată precepe
Cumcă fratele bucuros vede
Femei şi-i suflă gânduri surepe;
Deci, pentrucă el fuga nu dede
Dintr' început, pe dânsul rămâne
Toată vina poftelor păgâne.

Nici pentru dievoleasca-îndemnare

De păcat poate să să sloboadă,
De-ar face cumva scandală mare
Sau tocma doar’ *mătanii cu coadă*!
Și-în zădar zice: dracu mă-împinsă!
Căci pentru ce el fuga nu-întinsă!

Nu am întâlnit astfel de *învățături* sau *precizări* în scrierile catolice. Ele sunt însă *foarte cunoscute* și *repetate* în arealul ortodox.

Sfântul Filotei Sinaitul în *Capete* [capitole] *despre trezvie*[169], descrie aceste trepte ale păcatului, pe care, dacă omul le cunoaște, se poate împotrivi mult mai ușor ispitelor și gândurilor rele:

> „*Întâi* este *atacul (momeala),* apoi *însoțirea* [admiterea gândului], pe urmă *consimțirea (învoirea)* [totală], apoi *robirea*, pe urmă *patima* îmbibată de obișnuință și continuitate. [...]
>
> *Atacul* spun [Sfinții Părinți] este *gândul simplu,* sau *chipul lucrului* născut de curând în inimă [aplecarea, pofta spre ceva], ce se arată minții.
>
> *Însoțirea* stă în *convorbirea* cu ceea ce s-a arătat, fie cu patimă [înflăcărare, ardoare], fie fără patimă.
>
> *Consimțirea* este *învoirea* bucuroasă a sufletului cu ceea ce s-a arătat [în minte].
>
> *Robirea* este ducerea *fără voie* a inimii [în sensul că acum, *cu greu* se mai împotrivește], sau *amestecarea* hotărâtă și nimicitoare a *celei mai bune stări a noastre*, cu lucrul respectiv.
>
> Iar *patima* este ceea ce se află *cuibărit* de multă vreme cu împătimire în suflet.
>
> Dintre toate, de dintâi e fără păcat [adică *momeala* demonică]; a doua nu totdeauna; a treia după starea celui ce luptă [în funcție de cât este de încercat; dacă este la început și încă

---

[169] *Filocalia,* vol. *4,* traducere, introducere și note de Pr. Acad. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Harisma, 1994, p. 134-135.

> *slab*, e mai puțin vinovat]. Iar lupta e pricină sau de *cununi* sau de *pedepse*".

Ion Budai-Deleanu prezintă doar *mai poetic* această *luptă*, descriind *ispita* și *consimțirea* omului.

Demonul doar *ispitește/ tentează* pe om, dar nu îl *obligă*. Ci omul păcătuiește din cauză că se lasă în voia *dorinței/ poftei* sale, deși este *nedreaptă*, pentru că vrea *scula străină* (unealta/ obiectul care aparține aproapelui și pe care n-ar trebui să caute să și-l însușească) sau *irațională* – patima sexuală/ suferințele amorului, în ale cărui mreje cad nu numai tinerii, ci chiar și, uneori, cei care au depus jurământul castității.

Expresia *mătanii cu coadă* indică plastic *asceza exterioară* care nu este însoțită și de *paza gândurilor* și *asceză interioară*.

Versurile *Rușește-în față ca viu cărbune,/ Ochi îi scripesc, suflarea-i scade*, nu anticipează oare, după cum am mai spus, descrierea mult mai detaliată a acelorași simptome, din *Zburătorul* lui Heliade?

Și din nou ne punem problema unei posibile receptări a *Țiganiadei*, care, la fel ca și *Istoria ieroglifică* a lui Cantemir și *Didahiile* lui Antim Ivireanul – toate publicate târziu – ne ridică totuși mari semne de întrebare legate de *o posibilă circulație anterioară publicării* și de *evidente* influențe și împrumuturi…

- *să mâie*[170] – să rămâie/ să rămână; termen vechi, utilizat de Dosoftei (*Să fug pre la munte cu pădure deasă, / Ca o vrăbiuță* ***să mâi*** [să rămâi] *fără casă* (Ps. 10, 5-6)), ulterior și de Eminescu: *Astfel ades eu nopți întregi* ***am mas****/ Blând îngânat de-al valurilor glas* (*Fiind băiet păduri cutreieram*);
- *cerbice*[171] – ceafă;
- *tâlni*[172] – întâlni (la Dosoftei există și *tâlniș*);

[170] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 234.
[171] Idem, p. 242.
[172] Ibidem.

- *măgure*[173] – munte;
- *noao*[174] – noi (adj.);
- *înși*[175] – dânșii;
- *jac*[176] – jaf (întâlnit la cronicari);
- *sâlință*[177] – silință;
- *jelnică*[178] – nefericită (întâlnit cu acest sens și la Dosoftei: *toată viața jelnic*, Ps. 38, 46);
- *ciude*[179] – minunări;
- *răpausă*[180] – se odihni;
- *sângur de sine*[181] – de unul singur, el însuși;
- *custare*[182] – existență, viață;

Întâlnim și expresiile[183] *a vieții fire* și *a custării ață*, autorul utilizând imaginea din debutul poemului *Viiața lumii* al lui Miron Costin: *A lumii cântŭ cu jale cumplită viiața,/ Cu griji și primejdii cum ieste și ața*[184].

O expresie tipic bizantină, care face parte din retorica omiletică, e transformată într-o satiră, atunci când și contextul o cere:

De-aș' avea piept vârtos ca de-aramă / Și glas mai mare de-un bou de baltă*,/ N'ași putea cânta, de bună seamă,/ Cum să cade, bătălia naltă,/ Care negrul norod aici fece,/ Că (spuiu drept!) peste putere-mi trece* (*Cântul VIII*).

În altă parte însă uzează și de retorica gravă și de expresia transmisă prin Tradiție:

Măcar de-aș avea eu limbi o mie
Și-atâte guri bine grăitoare,
Nu vă-aș putea spune, nice scrie,

---

[173] Idem, p. 243.
[174] Idem, p. 244.
[175] Idem, p. 251.
[176] Ibidem.
[177] Idem, p. 253.
[178] Ibidem.
[179] Idem, p. 254.
[180] Idem, p. 262.
[181] Idem, p. 264.
[182] Ibidem.
[183] Idem, p. 263-264.
[184] Miron Costin, *Opere*, ediție, studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1958, p. 319.

Lăcașurile desmierdătoare
Și frumusețele raiului toate,
Care pentru cei buni sunt gătate.
(*Cântul IX*)

Ne-a atras atenția folosirea frecventă a unor termeni pe care îi întâlnim des și la Creangă, cum ar fi *gligan*[185] sau *ticăit*[186].

Dar și o exclamație ca *Vai, dragă mămucă*[187], ni-l evocă din nou pe autorul *Amintirilor din copilărie*.

Ironia, umorul, hazul nebun al *Țiganiadei*, amestecat uneori cu scene destul de *crude* (precum cea – între multe altele – a scalpării lui Păpuc de către ursul care *trecea pe-acolea cătrănit*[188], ar putea constitui un motiv destul de întemeiat pentru *o comparație* între cei doi autori.

Termeni vechi:

- *Târgovești*[189] – pentru *Târgoviște*, formă veche, de plural (ca și București); echivalentul *lingvistic*, spre exemplu în spaniolă, ar putea fi *Burgos*[190];
- *mestecare*[191] – cu sensul de *amestecare*; forma veche o folosește și Eminescu în *Scrisoarea III*: *O, eroi!/…/ Ați ajuns acum de modă de vă scot din letopiseți,/ Și cu voi drapându-și nula, vă citează toți nerozii,/* ***Mestecând*** *veacul de aur* [Evul Mediu] *în noroiul greu al prozii*;
- *divan*[192] – consiliu domnesc;
- *rost*[193] – gură;
- *priință*[194] – forță, putere;

---

185 Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 238-240, etc.
186 Idem, p. 242, etc.
187 Idem, p. 241.
188 Idem, p. 242.
189 Idem, p. 265.
190 A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Burgos.
191 Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 265.
192 Idem, p. 265.
193 Idem, p. 266.
194 Ibidem.

- *privele*[195] – pluralul pentru *priveală*, însemnând: *imagine/ panoramă / spectacol/ tablou real*;
- *bucinul*[196] – forma veche, *clasicizată* de Dosoftei, pentru *bucium*; termenul medieval, utilizat și de Budai-Deleanu, e mai apropiat de etimonul latinesc *buccinus*;
- *cununa*[197] – utilizat cu semnificația de: *biruința*;
- *norocul schimbaciu*[198] – norocul schimbător, traducerea unui topos vechi, *fortuna labilis*;
- *tăbărea*[199] – își stabilea tabăra;
- *gătând*[200] – pregătind;
- *nun*[201] – naș; și la Eminescu (*Călin (file din poveste)*): *Socrul roagă-n capul mesei să poftească să se pună / **Nunul** mare, mândrul soare, și pe nună, mândra lună*.

Ne întrebăm dacă versul *Fiecare-și poartă capu-n brață* (p. 267) este o simplă metaforă (desemnând *amenințarea* sub care se trăia în acele vremuri crâncene) sau putem lua în considerare și *inspirația* dintr-un detaliu aghiografic, din *Viața* Sfântului Dionisie Areopagitul[202], care, fiind executat prin decapitare, și-a luat capul în mâini și a mers astfel o bună bucată de drum[203].

Din opera Sfântului Dionisie s-au făcut traduceri în românește în secolul al XVIII-lea[204] și credem că ecourile au fost semnificative, pentru că un

---

[195] Ibidem.
[196] Ibidem.
[197] Idem, p. 269.
[198] Ibidem.
[199] Idem, p. 271.
[200] Ibidem.
[201] Ibidem.
[202] A se vedea: http://paginiortodoxe.tripod.com/vsoct/10-03-sf_dionisie_areopagitul.html.
[203] Vezi și: http://en.wikipedia.org/wiki/Denis. Doar că în articolul indicat de pe Wikipedia se invocă o *confuzie* cu un alt episcop al Parisului, din secolul al III-lea.
[204] *Cf.* Mircea Anghelescu, *Serafimi și heruvimi în poezia romantică. Pe marginea poeziei lui I. Heliade Rădulescu*, în vol. *Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, ediție de A. Mihalache și A. Istrate, Ed. Universității Alexandru Ioan Cuza, Iași, 2009, p. 371-372.

alt amănunt, din viața aceluiași, l-am găsit la Iordache Golescu[205].

- *tărie*[206] – firmament, cer;
- *nuori*[207] – forma veche pentru *nori*;
- *vârtoape*[208] – hârtoape, gropi (termenul regăsibil și la Cantemir, *Istoria ieroglifică*);
- *hierile*[209] – fiarele (sălbatice; sg. *hiară*);
- *măscară*[210] – batjocură;
- *marturi*[211] – martori;
- *jaloba*[212] – plângere, jalbă;
- *jeluire*[213] – plângere, jelire;
- *povața*[214] – călăuza;
- *ciudate*[215] – minunate;
- *pripește*[216] – arde (soarele);
- *osăbite*[217] – deosebite, de multe feluri;
- *năranciuri*[218] – portocale;

Descrierea Iadului/ a Gheenei, de către Parpangel, beneficiază de un început poetic și apoi de o trecere de la *poetic* la *oribil* și *terifiant* (printr-o *schimbare de registre* cu care autorul ne-a obișnuit), intersectându-se și cu detalii oferite de cărțile religioase și de iconografie, dar și cu *Divina comedie* a lui Dante:

Dar' o! cum voi spune toate-ahele
Ce văzui ș-auzii față de față!

[205] Iordache Golescu, *Scrieri alese*, ediție și comentarii de Mihai Moraru, Ed. Cartea Românească, București, 1990, p. 26, 76.
Cartea se poate downloada din locația următoare:
http://www.teologiepentruazi.ro/2012/04/08/iordache-golescu-scrieri-alese/
[206] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 281.
[207] Idem, p. 282.
[208] Idem, p. 283.
[209] Idem, p. 287.
[210] Idem, p. 288.
[211] Ibidem.
[212] Ibidem.
[213] Ibidem.
[214] Idem, p. 291.
[215] Idem, p. 295.
[216] Ibidem.
[217] Ibidem.
[218] Ibidem.

Că sângur pomenindu-mi dă ele
M-apucă neşte *fiori şi greaţă*,
Dă groază *tot păru mi să-înspică*,
Iar' inima-mi tremură dă frică.

Nice-un soare acolo luminează,
Nici pă ceriu sărin lună cu stele,
Ci numa văpăile fac rază,
Însă ce mai văpăi sunt ahele?
Dintr-însă *nori dă fum* să rădică
Şi *ploaie dă scântei* arzând pică.

Râuri dă foc încolo ş-încoace
Merg bobotind ca neşte pârjoale,
Focul nestâns toate-arde şi coace,
Iar' pe zios, în loc de iarbă moale,
Jar şi spuză fierbinte răsare,
Nespusă din sine *dând putoare*.

Văzui pe toţi dracii-în pielea goală,
Cu coarne-în frunte, cu nas dă câne,
Păstătot mânjiţi cu neagră smoală,
Brânci dă urs având şi coade spâne,
Ochi dă buhă, dă capră picioare
Ş-arepi dă liliac în spinare.

Văzui muncile iadului toate.
Cum fii Sătanii-ş' fac izbândă
Asupra celor morţi în păcate,
Sau şi care au căzut supt osândă.
O, groaznică ş-amară vedere!
Vrând a spune, graiu-în gură-mi piere.

Toate păcatele mari dă moarte
Au şi pedepse după măsură,
Căci prin aha şi dă-ahaia parte
Îş' ia fieşcare *certătură* [certare],
Prin care-au greşit şi dă pre care
Tras fiind s-abătu dân cărare, *etc.*
(*Cântul IX*)

Despre descrierea Raiului am mai vorbit, ceva mai devreme...

Iarăși un aspect interesant este acela că Budai-Deleanu nu pomenește decât de Rai și de Iad, niciodată despre *Purgatoriu*, deși ar fi avut ocazia.

Și cu toate că Dante îi acordă în *Divina comedie* o atenție egală ca și Paradisului și Infernului, în conformitate cu falsa „dogmă” catolică, pe care Biserica Ortodoxă nu a acceptat-o niciodată (și pe care și Cantemir *o respinge vehement* în *Divanul*):

În raiu nimene nu să sloboade
Dacă nu e *ca lamura curat,*
Dăci, pă care din lăuntru roade
Dă-ar hi cât dă mic ghimp sau păcat,
Întii trăbuie pân iad să treacă
Și lungă pocăință să facă.

De-acolo venindu-i zioa scrisă
Scapă și *trecând din vamă-în vamă*
Sosește pănă la poarta-închisă
A raiului, dar’ nime nu-l cheamă
Și nu poate să să bage-în raiu
Fără carte de la Sân Mihaiu.

O! dă iadul urât tot să fugi!
În raiu frumos tot să rămâi,
Tocma dă te-ar alunga cu drugi!
Ce desfătări și ce veselii
Sunt acolo, nu să poate spune,
Sufletul uimit dă minune!

Raiul e grădina desfătată,
Întră ceriu și-între pământ sădită,
Dă trup pământesc neapropiată,
Dă minte-omenească negâcită[219],
Care, după vrednicii, să-împarte
Sufletelor drepte după moarte.

---

[219] Parafrază la I Cor. 2, 9: „Cele ce ochiul n-a văzut şi urechea n-a auzit, şi la inima omului nu s-au suit, pe acestea le-a gătit Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El”.

Pocăința în iad reprezintă o perspectivă teologică ortodoxă (condamnarea la Iad devine *definitivă* abia după *Judecata de apoi/ finală/ universală*), la fel ca și credința despre *vămile văzduhului*, despre care se face vorbire pe larg în *Viața Sfântului Vasile cel Nou* (un manuscris al acestei aghiografii s-a aflat și *în posesia* lui Eminescu).

Explicațiile pe care ni le dăm pentru aceste *atitudini* sunt două: ori *greco-catolicismul* era, la începuturile sale, mult mai *apropiat* de gândirea și teologia ortodoxă decât de cea catolică (ceea ce e adevărat; între timp, lucrurile au evoluat în sens contrar, după cum și preconizaseră artizanii catolici ai *unirii*) ori Budai-Deleanu *are în vedere* o *tradiție literară românească*, care este *covârșitor* ortodoxă și se gândește cumva la *publicul* căreia îi era destinată opera sa (dacă nu, ar fi scris *în maghiară* sau *în latină*).

Expresia *ca lamura curat* nu este neapărat o aluzie la *Purgatoriul* romano-catolic, pentru că de multe ori, în Vechiul și Noul Testament, se vorbește despre *cel drept* care este *ca aurul lămurit în foc*, cu referire la durerile și ispitele din această viață.

- *chiar*[220] – clar;
- *sobor*[221] – adunare;
- *cazania*[222] – predica;
- *curat/ curate*[223] – limpede, de înțeles;
- *lămurată*[224] – lămurită, clară (*filosofia cea lămurată* = învățătura cea clară);
- *ajun*[225] – ajunare, post;
- *măcrie* [*rădăcini măcrie*][226] – de la *macru*, însemnând *slab*;
- *gingașe* [*obiceiuri gingașe* ale oamenilor din orașe][227] – fine, rafinate; având în vedere însă

[220] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 301.
[221] Idem, p. 302, 310, 319.
[222] Idem, p. 302.
[223] Idem, p. 301-302.
[224] Idem, p. 302.
[225] Idem, p. 303, 305.
[226] Idem, p. 303.
[227] Idem, p. 304.

și contextul în care se face, parodic, apologia *pântecelor pline* în care *stă toată/ Filosofia cea lămurată*, putem lua în considerare și *o intenționată interferență semantică* cu semnificația veche a cuvântului *gingaș*, care însemna *gras* (în *Letopisețul* lui Grigore Ureche, spre exemplu, se face referire la *caii gingași* ai turcilor, în bătălia de la Podul Înalt)[228].

- *lavirint*[229] – labirint (forma veche se regăsește la Cantemir);
- *rânduială*[230] – ierarhie, ordine;
- *tocmală*[231] – ordine;
- *divan*[232] – consiliu;
- *asemene*[233] – aceeași (*asemene vrednicie*);
- *pricire*[234] – stârnire, motiv;
- *îndesine*[235] – singură, de la sine;
- *supțiri*[236] – subtile (*voroave supțiri* = cuvinte/ cuvântări/ discursuri subtile, abile);
- *de-amăruntul*[237] – cu de-amănuntul;
- *amegei*[238] – amăgitori;
- *volnicie*[239] – voință (liberă voință);
- *să strămută*[240] – se schimbă;
- *răpace*[241] – lacome;
- *nime*[242] – nimeni;
- *vechie*[243] – veche;
- *pravile*[244] – legi, legislații;
- *soiu*[245] – neam;

---

228 În *Biblia* de la 1688, *gingașii* (substantiv) înseamnă „mai marii cetății”, *cf.* Mihai Moraru, *De nuptiis Mercurii et Philologiae*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 181.
229 Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 305, n. 1.
230 Idem, p. 306, 309.
231 Idem, p. 306.
232 Idem, p. 307.
233 Idem, p. 307.
234 Idem, p. 309, 317.
235 Idem, p. 310.
236 Idem, p. 311.
237 Ibidem.
238 Idem, p. 314.
239 Idem, p. 314, 319.
240 Idem, p. 315.
241 Idem, p. 316.
242 Idem, p. 317.
243 Idem, p. 318.
244 Idem, p. 320.
245 Ibidem.

- *în pripă*[246] – în grabă;
- *ispitire*[247] – încercare, experiență;
- *mișel*[248] – sărman, amărât;
- *ovilită*[249] – ofilită;

Ion Budai-Deleanu amintește în câteva rânduri de *istoria veche*, arătându-se un pasionat cercetător și cunoscător al istoriei antice și al istoriei în general.

Titulaturi vechi ale unor demnități: *vozi, vornici, spătari,/ Logofeți, visternici și păharnici*[250].

Altele, mai noi: *ministri*, *lorzi și pairi*[251].

Contextul dezbaterilor pe teme politice, pentru alegerea unei forme de guvernământ de către țigani, îi oferă autorului prilejul de a introduce în text, începând cu *Cântul al X-lea*, mai multe neologisme decât de obicei, ca spre exemplu: *modă*[252], *delegat*[253], *soțietate*[254], *democrație*[255], *republică*[256], *democrateca*[257], *predeștinat*, *aristocrație*[258], *autoritate*, *energhie*, *anarhia*[259], *pragmatece*[260], *proprietăți* [sufletești], *monarh absolut*[261], *demanții*, *eleganții*, *visuitori* [visători][262], *patrioți*[263], *intrige*[264], *teoria*, *prácteca*[265], *autocrát*[266], *priviléghii*[267], *noablă* [nobilă], *egoist*[268], *deputáția*[269], etc.

---

[246] Ibidem.
[247] Idem, p. 326-327.
[248] Idem, p. 328.
[249] Idem, p. 338.
[250] Idem, p. 306.
[251] Idem, p. 329.
[252] Idem, p. 307.
[253] Idem, p. 309.
[254] Idem, p. 311, 324.
[255] Idem, p. 313, 321.
[256] Idem, p. 315, 316.
[257] Idem, p. 316.
[258] Idem, p. 317.
[259] Idem, p. 319.
[260] Idem, p. 320.
[261] Idem, p. 325.
[262] Idem, p. 326.
[263] Idem, p. 327.
[264] Idem, p. 330.
[265] Idem, p. 331.
[266] Idem, p. 336.
[267] Idem, p. 337.
[268] Idem, p. 338.
[269] Idem, p. 350.

Autorul nu ocolește însă nici grecismele: *protimisire*[270], *metahirisind*[271].

Gâlceava (un termen pe care autorul îl utilizează de câteva ori, fiind posibilă și o aluzie la *Divanul sau Gâlceava* lui Cantemir) țiganilor are ceva din Caragiale, mai precis din *O noapte furtuoasă* și din *Conu Leonida…*, cu monologurile lor pe tema *guvernării ideale* și a *reacționarilor*:

Unii poftea ca nice-un sărac
Să nu fie-în țara țigănească,
Alții, ca *de bir și dare-în veac*
Nimic să nu să mai pomenească.
Ceștea, ca nice-o slujbă să fie,
Ceia, ca-alții să le lucre moșie!… /…/

Mulți oameni înțălepți să sculară
Cu voroave supțiri ș-învățate,
Carii de-amăruntul arătară
Că monarhia este din toate
Cea mai bună și mai potrivită
Pentr-o *soțietate*-omenită. /…/

Ș-adevărat! ori că *nu-i viață*
Fericită,-ori numa-în republecă;
Aceasta speriența ne-învață,
Dar' nice toate mă înduplecă
Ce-adusă Baroreu pentru monarhie,
Măcar adevărată să fie.

În republecă-omul să rădică
La vrednicia sa cea deplină,
Fie de viță mare sau mică,
Aibă-avuție multă sau puțină,
Totuș' *asemene drepturi are*
Cu cela care este mai mare.

Lui e patria ca dulce mamă,
Iar' el patrii ca ș-un băiat;
Și nu-în zădar fiiul ei să cheamă,

---

[270] Idem, p. 321.
[271] Idem, p. 328.

Căci îi dă hrană, viață, stat,
Om slobod îl face și viteaz,
Ba-l mângăe-în vreme de năcaz.

De-ar fi monarhia cât de bună,
Cu vreme să mută-în despoție
Care-apoi pe tirani încunună;
Acești duc pe norod la șerbie,
Apasă-în țărână ș-ovilesc
De-a-purure neamul omenesc.

În răpublecă-s toți cetățenii
Frați și fii a unii maice bune,
Ei sunt a țării deobște moștenii,
Legea pre toți asemene-i pune,
Și, de-are carevaș' osăbire,
E sângur cel cu-îmbunătățire.

Care-i mai vrednic dregătorește,
Ales fiind cu deobște voință,
Însă nu dă porunci volnicește,
După-a sa părere și putință,
Ci *fieștecare dregătoriu*
E numa de legi-împlinitoriu, etc.
(*Cântul X*)

Înaintea lui Nicolae Filimon, Budai-Deleanu introduce în literatură *critica* la adresa *ciocoilor* (p. 330-331):

Spre-aceasta monarhul totdeauna
Alege pre cei ce-s mai de-aproape,
Ce pe lângă tronul său s-adună,
Aibă ei direpte sau doară schioape
Socoteli. Iar' acei mai cu samă
Curteni sau ciocoi de curți să cheamă. /.../

Eu nu vă grăiesc din teorie,
Ci din prácteca de toate zile.
Căutați la fieșcare-împărăție,
Câte strâmbătăți și câte sâle
Să tâmplă bieților cetățeni
Prin acest feliu de *ciocoi curteni*!...

Debutul *Cântului al IX-lea* introduce în scenă…*filosofia*.

Felul acesta, de a *intertextualiza*, pe rând, literatura veche și modernă, istoria veche și modernă, filosofia veche și modernă, *genurile* literare, de la cronică la basm și la discursul politic, recuperarea *secvențială* și bine delimitată, în text, a unor *atitudini* literare sau filosofice, din opere universale celebre ori din canonul literar românesc, ori a *tiparului lingvistic* ce le poate fi atribuit, toate acestea indică un singur lucru: *intenția*.

Încât *Țiganiada* devine din ce în ce mai mult un…*discurs* literar și nu mai pare a fi *narațiunea în versuri* a unei *aventuri*.

Avertizam, în nenumărate alte ocazii, că atitudinea *dramatică* a unor poeți a fost *puțin luată în seamă* de critica literară, și ofeream (și susținem mai departe) exemplele lui Bolintineanu și Eminescu.

În cazul lui Budai-Deleanu, excesul de *retorică polemică* și *dramatizare* a operei (impresie consolidată de *dialogul personajelor-spectatori* din subtext) are consecințe *paradoxale*, pentru că, pe de o parte, se poate trage concluzia *anticipației* (extrem de *precoce*) a postmodernismului iar, pe de altă parte, concluzia contrară a *înrădăcinării adânci* într-o mentalitate tradițională care *alegorizează* și *filosofează* în așa fel încât se străvede mereu în fundal *schema retorică* (intenționat tautologică, precum este, spre exemplu, mai departe evocatul refren peren al *nimicniciei* infuzat subcutanat în pretenția de dominație a concretului și a materialității).

Astfel, Budai-Deleanu, după ce căinează – în urma lui Plaut, Erasmus și Hobbes[272] – faptul că *omul pe om strică ș'ucide*[273], dezvoltă, în altă gamă, străvechiul dicton biblic, care a făcut carieră în literatura română (de la cea medievală la Eminescu) al *deșertăciunii deșertăciunilor* (vanitas vanitatum):

Săracă omenire-obidată!
Nu-ți ajunge că vreme puțină
De-a viețui în lume ț-e dată,

---

[272] A se vedea: http://en.wikipedia.org/wiki/Homo_homini_lupus.
[273] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 342.

Ș-acuș’ *iară te-întorci în țărână,*
Nu-ți ajung destul să pătimești
Slăbiciunile tale firești?

Dar’ tu ți-otrăvești încă ș-acele
Puține zile ce din viață
Îți rămân fericite ș-a tele,
Dându-te patimilor în brață,
Care nu-ți aduc bine ș-odihnă,
Ci tot rău, năcazuri și netâhnă.

Muritoriul pentru bogătate
Plutește pre mări primejdioase,
Mărgele și pietrii nestămate
Căutând, sau de mari elefanți oase:
După-atâta-în urmă sbuciumare,
Cade hrană peștilor de mare!

Apucându-l poftă de domnie,
Să luptă-în gânduri zioa și noapte,
Dar’ fiindcă sau n-are tărie,
Sau proiecturile nu i-s coapte,
Cu capu-în urmă vina-ș’ plătește,
Vița toată-i piere mișelește.

Iar’ care-ajunge la-întiețime,
Despòt și tiran fără milă
Să face-asuprind biata mulțime.
Atunci lege-i putința cu sâlă,
Voia lui e poftă desfrânată,
Iar’ porunca crudă, neîndurată.

Puind el tot dreptul în putere,
Face pe cel mai slab să-i slujască
Despoindu-l cu sâla de-avere,
Apoi cu îndrăzneală tâlhărească
Robește țări, arde orașe, sate,
Și pe unde merge strică toate.

Fii de la părinți ia-în tărie,
Armându-i asupra lor ș-a toată
Patria, din deșartă mândrie,
Cu oaste la război învățată,

Face-asupra tuturor năvală;
De sânge-omenesc nu să mai spală.

Un tinăr Machidonean să scoală
Și júnghie-o jumătate de lume.
Pentru ce? Pentru deșartă falâ
Vrând a dobândi slavă și nume!…
Pentru triumf a Romii cetate
Junghie ceaialaltă jumătate;

Un *Cinghișhán*, un *Tamerlán* face
Tot aceaiaș, din altă pricină,
Adecă sânge-a vărsa le place
De-alt neam, ce-altor dumneziei să-închină!…
Iar' spaniolii pentru bolovani
Cu aur, taie pe mexicani.

Un arap [arab] cu sabia-într-o mână
Cu *Alcoránul* [Coranul] în ceaialaltă,
Taie pe toți ș-apasă-în țărână
Ce nu cinstesc luna-îngiumătată
Nu-i primesc visurile și care
Nu-și taie împrejur mădulare!…

Și cestor slăviți tâlhari putință
Tu le dăduși, *oame ticăloase*!
Tu le-împrumutași ajutorință
Spre fapturi atâta nemiloase,
Spre-a fraților tăi crudă junghiare!
Dar încă-aceasta puținu-ți pare.

Ci ca să-ți covârșești răutate,
Scornești noao legi, faci dumnezei
*Împrotiva ceii-**adevărate***
***Dumnezeiri**! Pui noi arhierei,*
Noao beserici și-închinăciuni,
*Toate-a **dreptii minți** îngânăciuni*.

Înveți dogme, care nice-o minte
Le cuprinde,-obiceaiuri afară
De fire și crezământuri sfinte,
Însă nice-o știință-adevară,
Nice-o precepere și sâmțire

Potrivită cu omeneasca fire.

Tu-înveți pe om ca el să nu vază
Când vede, să nu știe când știe,
Iar' cându-i de-a crede, să nu crează,
Zâcându-i că mintea-i nebunie,
Sâmțirea-i patimă rușinată,
Firea-i totdeuna necurată.

Mai departe, obiectul criticii autorului îl constituie *fanatismul religios*.

Însă, privind mai sus la fragmentul poetic citat, *plutirea pe mări primejdioase* este un topos ultrasolicitat în literatura română medievală (și pe care nici *romantismul* nostru nu l-a trecut cu vederea).

L-am analizat în trecut și am făcut, de asemenea, numeroase trimiteri, cu alte ocazii, la această analiză.

Strofele acestea ale *Țiganiadei* ne aduc aminte atât de textele pe tema *ubi sunt?* din literatura română veche, cât și de poemele *Conrad* al lui Bolintineanu și *Memento mori* al lui Eminescu.

Și ne gândim la evocarea – strict *negativă*, în cazul de față – a unor personalități istorice ca Alexandru Macedon, Gingis/ Ginghis Han și Tamerlan.

Reamintim versurile lui Miron Costin, din poemul *Viiața lumii*:

Vrémea petréce toate; nicio împărăție
Să stea în veci nu o lasă, nicio avuție
A trăi mult nu poate. Unde-s cei din lume
Mari împărați și vestiți? Acu de-abiia nume
Le-au rămas de povéste. Ei sântŭ cu primejdii
Trecuți. Cine ai lumii să lasă nădejdii?

Unde-s ai lumii împărați, unde ieste Xerxes,
Alixandru Machidon, unde-i Artaxers,
Avgust, Pompeiŭ și Chesar? Ei au luat lume,
Pre toți i-au stinsŭ cu vrémea, ca pre niște spume.

Fost-au Țiros împărat, vestit cu războaie,

Cu avére preste toți. Și multă nevoie
Au tras hândii și tătarii și Asiia toată.
Caută la ce l-au adus înșelătoarea roată:
Prinsu-l-au o fămée, i-au pus capul în sânge.

„Satură-te de moarte, Țiros, și te stinge
De vărsarea sângelui, o, oame înfocate,
Că de vrăjmășiia ta nici Ganghes poate
Cursul său să-l păzească”. Așa [bat]jocuréște [timpul]
Împărățiile lumii, așa [le] prăvăléște[274].

Faptul că în loc de Artaxerses și Cirus, spre exemplu, Budai-Deleanu îi pomenește pe Gingis Han și Tamerlan nu schimbă semnificația *retoricii*.

De la Tamerlan își revendica Dimitrie Cantemir descendența și acesta era un *personaj* cunoscut, începând din Renaștere, în literatură, istorie și muzică[275].

Dar strofele citate din *Țiganiada* ne readuc în minte și *Scrisoarea I* a lui Eminescu.

Pentru că versurile *Muritoriul pentru bogătate/ Plutește pre mări primejdioase* și, respectiv *Apucându-l poftă de domnie,/ Să luptă-în gânduri zioa și noapte*, nouă ne rememorează binecunoscutele: *Vezi pe-un rege ce-mpânzește globu-n planuri pe un veac/.../ Iară altu-mparte lumea de pe scândura tarăbii,/ Socotind cât aur marea poartă-n negrele-i corăbii* (*Scrisoarea I*).

În ceea ce privește *critica religioasă*, ea nu reprezintă un discurs *sceptic*, ci, atent subliniat de către autor, *un reproș* la adresa celor care *inovează* în materie de dogme și teologie (recte *protestanții*) și, respectiv, a celor care își justifică *crimele* prin *comandamente religioase*.

În textul citat supra, autorul se referă în mod deschis la *Alcoran/ Coran* și, prin urmare, la musulmani, dar mai departe va vorbi și despre *incviziția sfântă* (p. 348) și obiceiul ei de *a-i arde* pe rug pe cei condamnați ca *eretici*.

---

[274] Miron Costin, *Opere*, ESPLA, 1958, op. cit., p. 321.
[275] Vezi Ștefan Lemny, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*, Ed. Polirom, 2010, p. 29-31.

Dar Budai-Deleanu crede în *adevărata Dumnezeire* și că *mintea dreaptă* I se închină[276].

Apelul la Democrit și Heraclit[277] este inserat însă nu unei *dezbateri filosofice* pe marginea filosofiei lor, ci acestui mai vast *discurs* pe tema *nimicniciei/ deșertăciunii/ vanității* umane: *oame ticăloase!*.

Budai-Deleanu explică uneori la subsol neologismele pe care le introduce în text.

Ne-a atras atenția faptul că, pentru un *derivat neologic*, face trimitere la *Minei*:

„*Organisită* va să zică *rânduită* [*Organisită va fi cetatea*]. Vine acest cuvânt de la *orgán*, care cuvânt se află și în *Meneiul* nostru. [...] Filologos"[278].

Ne întrebăm dacă – având această mărturie a lecturii *Mineelor,* din partea lui Budai-Deleanu – autorul *Țiganiadei*, în care am sesizat în câteva rânduri o sensibilitate *preromantică* la adresa naturii,

---

[276] În altă parte, atribuia chiar unei căpetenii demonice, lui Velfegor/ Belfegor (am mai făcut referire, anterior), inspirarea acestor *adaosuri fictive/ fanteziste* (pe care le numește *schime* [schimonosiri, desfigurări ale credinței prin inventarea de superstiții]) față de *teologia ortodoxă/ dreapta închinare* – reamintim versurile:

În urmă Vélfegor vorbă-apúcă,
Stăpânul credințelor deșerte,
Zâcând: „Nu-l opresc eu să să ducă
Cărui i voia să să mai certe
Odată, dar mie la-împărțire
A fi cu dânsul nu-mi vine-în fire.

Eu mă sârguiesc în tot adinsul
Ca cea mai mică rază de lumină
Care-în om fu născută cu dânsul,
Să-o-întunec să nu fie sărină;
Ș-am făcut acu multe ispite
Cu tot feliu de-*arătări măestrite*.

Fieșcare crede în vreo lege
Care-o socotește preste toate,
Și tot însul prin minte s-amege
Sau lăturiș' din cale s-abate.
Așa-l întunec! de nice sâmte
Că-are vreo precepere sau minte.

Fanatismul și Suprăstăciunea,
Ceste-a mele doao slujitoare,
Toată-adevărată-închinăciunea
Dumnezieirii ceii făptoare
În schime-o prefac necuvioase,
Nevrednice, ba și rușinoase.

[277] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 341-342.
[278] Idem, p. 358, n. 1a.

nu cumva avea în vedere deopotrivă *perspectiva și expresivitatea* prefețelor din cărțile liturgice evocate.

Reamintim că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, tocmai unele prefețe ale *Mineelor* lui Chesarie Râmniceanul, tipărite începând cu 1776, alături de alte texte de factură ecleziastică[279] (urmate ulterior, în prima parte a secolului al XIX-lea, de textele de întâmpinare a noului an, din revistele vremii – *Albina românească* și alte periodice –, ale lui Asachi, îndeosebi), reprezintă primele *meditații (pre)romantice* din literatura noastră.

Mai departe, dezbaterea țiganilor pe tema alegerii formei de guvernământ ajunge la o *concluzie neașteptată*, în care din nou recunoaștem *o ironie ascuțită* la adresa politicii românești:

După ce mult capete-și bătură
Și minții îș' frânsără-acești aleși,
În urmă-un mare fără măsură
Așezământ alcătuiră-și,
Ce păn' astezi la noi, țigănește
Anti-barorea să numește.

Din care va vedea fieștine
Că țiganii *din toate știute*

---

[279] Encomionul lui Gherasim Putneanu (1770) și miscelaneele lui Gherasim Clipa, *vezi* N. A. Ursu, *Contribuții la istoria literaturii române*, Ed. Cronica, Iași, 1997, p. 285 ș. u. și Mircea Anghelescu, *Mistificțiuni. Falsuri, farse, apocrife, pastișe, pseudonime și alte mistificații în literatură*, Ed. Compania, București, 2008, p. 57.
Cei care introduc un nou limbaj și *nuanțe literare* în care se exprimă o filosofie mai veche (altfel spus, cum ar zice Budai-Deleanu, *un gust nou de poesie românească*) sunt, nu de puține ori, fețe bisericești.
Cazul prefețelor la *Minei*, în care episcopul Chesarie de Râmnic introduce fragmente din *Enciclopedia franceză* ar trebui să ne facă să regândim *iluminismul* românesc, în lumina tradiției și a istoriei românești.
Succesul *deosebit* al lui Voltaire pe *piața literară românească* (de care vorbește Paul Cornea), trebuie *bine cântărit*, din această perspectivă.
M. Anghelescu sesizase în altă parte, cu privire la *poezia anotimpurilor*: „Adevărata viziune preromantică a primăverii, poezia blândă dar nelipsită de măreție a peisajului, a cărui descriere se confundă cu expresia unui sentiment complex și nedefinit, o reverie melancolică cuprinzând într-o îmbrățișare universală cerul și pământul, lumina divină a zilei ca și culorile necunoscute ale asfințitului, foșnetul frunzelor și cântecul îndepărtat al păstorilor, apare nu în versurile *poeților consacrați* [Conachi, Iancu Văcărescu, Ioan Cantacuzino, etc.] [...], ci în proza *întâmplătoare* [s. n., în sensul că nu era *literatură pură*] a ieromonahului Eufrosin Poteca, fost student la Pisa și Paris, într-o predică de Paști din 1826", *vezi* M. Anghelescu, *Există un preromantism românesc?*, op. cit., p. 96.

Forme de chivernisiri streine,
N-au aşezat vruna, ci din tute
Luând cel mai bun şi de folos,
*Toate cele-**întoarsără pe dos**.*

Adecă puseră să nu fie
Stăpânia lor nici monarhică,
Nici orice feliu de-aristocrație,
Dar' nici cu totul democratică,
Ci *demo-aristo-monarhicească*
Să fie ș-așa să să numească.

Era toate-înțălepte și bune
Rândueli, după-a lor socotință;
Ș-acum sfătuiea pe cine-ar pune
Plinitoriu ceştii deobște voință,
Care toate să chivernisască
După-astă lege-anti-barorească.
(*Cântul XI*)

Încercând să aleagă ce era mai bun din toate, rezultatul n-a fost cel scontat, ci acela că: *Toate cele-întoarsără pe dos*.

O realitate pe care o recunoaştem până în ziua de astăzi în încercările și *pretențiile* de emancipare care nu țin seama de *condițiile practice* asupra cărora trebuie aplicate principiile și teoriile propuse.

Numai că nici această soluție nu rezistă prea mult, pentru că intervin *lăieții și goleții/.../ și ciurarii sumeți*[280] care se declară nemulțumiți și care cer să-și aibă un *vodă*, cu *divan și boerie*[281].

Adică, fără *prea multă* filosofie politică: *Ce ne trebue noao sfat mult?*[282].

Armata de țigani nu a apucat o înfruntare cu turcii, dar se decimează singură în încăierarea care urmează disputelor politice…la finalul *epopeei*, în care cele șapte cete ale țiganilor *se războiesc* între ele până la *auto-lichidare*.

---

[280] Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, op. cit., p. 363.
[281] Idem, p. 367.
[282] Idem, p. 366.

Toată *aventura* lor ar putea fi rezumată prin versurile (dacă acceptăm să le oferim un alt sens, decontextualizat): *Din chaos, Doamne-am apărut / Și m-aș întoarce-n chaos…*[283].

Și credem că ne putem întoarce la *descifrarea* autorului însuși, conferită alegoriei sale, în *Cântul I*:

Apoi zică cine câte știe,
Eu cu mândru Solomòn oi zice:
Toate-s deșerte și nebunie!…
Căci numa de-acel este ferice
Care *pe sine-a cunoaște*-începe.
Și *firea lucrurilor pricepe*.

Dela miază noapte mai departe,
Sus, în văzduhul întunecos,
Este-un loc (precum scrie la carte)
Cărùi zic filosofii *haòs*,
Unde *neîncetata bătălie*
Face-asupra stihii stihie!…[284].

Heraclit[285] susținuse că *războiul e părintele tuturor lucrurilor*.

Poate că *asocierea* lui Solomon[286] cu Heraclit nu este *întâmplătoare*: primul spusese *Nimic nou sub soare* (Eccl. 1, 9), iar al doilea că *Soarele este în fiecare zi nou*.

Și că: *Totul curge și nimic nu durează…*

O filosofie care *a gravitat* îndelung pe orbita literaturii române (sau pe orbita căreia a gravitat scriitura românească), caracterizând *existența pământească* drept *efemeră…*

---

[283] Ioana Petrescu a făcut observația că țiganii „se reîntorc la haosul primar”, *cf.* Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu și eposul comic*, op. cit., p. 200. Dar acest *haos primar* nu este, cum crede aceasta, „non-existență” (Idem, p. 196) – nici în *Țiganiada* și nici în filosofia antică–, ci doar *dezordine*, lipsă de *armonie/ ordine* (*cosmos*).

[284] Cu privire la această strofă, Călinescu spusese: „Cosmologia se face în termeni bisericești”, *cf.* G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, op. cit., p. 77.

[285] A se vedea: http://www.iep.utm.edu/heraclit/.

[286] Idem: http://en.wikipedia.org/wiki/Solomon.

De asemena, *cunoașterea de sine* socratică este pusă, în descendență patristică, tot sub semnul *deșertăciunii*: în sensul că omul trebuie să-și recunoască *nimicnicia/ vanitatea*.

Însă opera lui Budai-Deleanu nu se termină în *cheie parodică*.

Autorul *părăsește* încăierarea țiganilor pentru *a reveni* la destinul lui Vlad Țepeș și al românilor.

Ceea ce ne avertizează încă o dată, dacă mai era nevoie, că ne-am aflat tot timpul în mijlocul unei *ficțiuni alegorice* și al unei *satire* cu intenții morale.

Și, în final, apare un nou personaj, *Romândor,* care – decriptând *alegoric* și *profetic* situația – reprezintă *viitorul* românilor, speranța de a se elibera de sub stăpânirea păgână.

Dacă…dacă *nu se mai ceartă ca țiganii*. Mai pe scurt.

Dincolo însă de această *simplificată* concluzie, *Țiganiada* e o alegorie *complexă*, având o simbolistică ramificată și multiple paliere de semnificație.

Fragii ca *sugestie erotică* la Budai-Deleanu și Ion Barbu

Observam altădată că Ion Barbu a împrumutat *tronul de rouă* al rigăi Crypto de la Bolintineanu, în poezia căruia *omul* este un *rege cărui cerul a dat tron de rouă* (*Elegie*).

Dar și *alegoria fragilor* e introdusă și adaptată în poemul barbian dintr-un alt *context* poetic, și anume din *Țiganiada*.

La nunta lui Parpangel cu Romica, după ce cântă Neanes (un fel de *menestrel*, al cărui nume reprezintă *sunetele* cu care se ia tonul în muzica psaltică: *ne-a-ne*), la ceteră cu strune de mătase, un cântec de nuntă în care Budai-Deleanu reia tradiționala *temă a vânătorii* din orațiile de nuntă, vine la rând *cimpoieriul Viorel* (nu excludem anumite influențe dinspre *Decameronul* lui Boccaccio asupra lui Budai-Deleanu, în felul în care se succed aceste *povestiri erotice* în versuri; după cum nu excludem, în ceea ce privește tendința spre *grotesc,* nu de puțin ori sesizabilă în *Țiganiada,* și alte *ecouri* dinspre Rabelais) care *au cântat miresii din cimpoi/ O cântare scornită de el/ Când fusese-încă la Dorohoi*.

Și această alegorie este destul *de străvezie*. Nu prin *tradiție*, ci pentru că poetul intenționează să fie *transparentă*: o tânără plecată la *cules de fragi* se *rătăcește* în pădure și se întâlnește cu Eros, care îi dăruiește o…*mură de-amor* (pentru că și *erotismul,* ca și *eroismul,* e *parodiat* și, în consecință, e *vulgarizat* și condimentat *cu trivialitate*):

Eram tinără ș-încă fragedă,
Mi-era lumea și zilele dragi.
Într-o zi fără nor și *lúcedă*[287],
Tocma pe vremea când să coc fragi,
Toate mearsără prunce tinere
La fragi, vesele, cu-a lor pinere.

[287] E un cuvânt *creat* de Budai-Deleanu, un termen poetic. Nu se dă în lături, după cum se vede, nici de la *creația lingvistică* spre îmbogățirea registrului poetic, așa cum procedase și Dosoftei, înaintea lui.

Și eu ducu-mă cu-a mea pinară,
Eu încă-în codru la fragi roșii,
Dar' ah! iacă-mă-în urmă sângură,
De-a mele soațe eu rătăcii.
Eu strig, chiemu-le, dar' zădarnice
Sunt chiemările mele-amarnice.

Eu vărs lacreme, stau în cumpănă
Și mai că-mi vine de-urât să moriu,
Iacă un tinăr când mă tâmpină,
Cu chip și haină de vinătoriu
Care zise-mi: „Pruncă tinără,
Ce verși lacreme, ce te supără?"

„Oh, mă supără (ziși) că iacătă,
De-a mele soațe eu rătăcii!
Acuș' soarele mândru scapătă
Ș-încă eu drumul nu nimerii!
La drum scoate-mă, de-oi fi trainică,
O! bun tinere, ți-oi fi harnică".

Zâmbi tinăru ca și *zorile*
Ș-îi roși fața ca și *rubin*[288];
Cu dâns râsără d-albe florile,
Soarele râsă pe ceriu sărin.
El s-apròpie și mă-împresură,
Biata d-inimă mie-mi tremură.

Iar' în pinăra mea cu fragile,
El pusă-o mură lin linișor,
Nu de cele ce culeg dragile
Fete prin codru cel verdișor,
Dar' cu murele foarte seamănă,
Poți-i zice tu mură geamănă.

Nu e fagure, mursă proaspătă
Așa de dulce, nice zahăr.
Zieii poate că numa s-oaspătă
În ceriu ș-închină cu cel păhar.
Nu-s a luncilor toate murele
Așa bune și mai mult vesele!

---

[288] Epitetul *rubiniu*/ *de rubin* este utilizat, caracterizând *zorile* sau *crepusculul*, și în epoca pașoptistă.

Strigai: „Tinere, drăguț pretene,
Spune-ți numele, dulce pruncșor!”.
Iar’ el: „Verzile ceste cetine
Mă cunosc numa ca vânătoriu,
Maica este-mi dulcea Vinere [Afrodita]
Vânez inime blânde, tinere!…

Iar’ tu jură-te, pruncă tinără,
Că-mi vei fi bună, eu-s Amór!…”.
Zisăi: „Juru-mă pe-astă pinară,
Că pentru tine eu viiu și moriu!…”.
De-atunci pare că nu-s dulci fragile
Cumu-s murele de-amor, dragile!…”.

Cântând Viorel, fetele toate
De rușine fața-ș ascunsese
Celor alte femei după spate,
Dar’ urechile nu-și închisese
Și râdea pe-ascuns de cele *mure*
A lui Viorel, mari, de pădure.

Inițierea erotică e prezentată într-un veșmânt imagologic *depoetizat* și *profan*, ca o gustare dintr-un *fruct sălbatic*, de *pădure*, care e *mura* – o altă aluzie parodică, la adresa *mărului* sau a *rodiei* din imaginarul occidental.

Nu puține și nici dificil de sesizat sunt și aluziile *obscene*.

E poate primul exemplu de text *obscen* dintr-o operă *însemnată* a literaturii române.

Altfel, versuri *triviale* se scriseseră și circulaseră și mai înainte, dar *de sine stătătoare*.

La finalul *Cântului IV*, un comentariu care este de fapt vocea din *off* a autorului, deplângând rătăcirile lui Parpangel în căutarea Romicăi, are însă neașteptate accente...*critice* la adresa feminității considerate *frivole*:

Rău-mi pare, drăguț Parpangele,
Că-atâta pățești pentru-o copilă,
Că nu-s vrednice de-atâta *jele*
Copilele, ba nice *de-o milă*!...

Căci puține sunt, foarte puține!...
Cu care *să te nărăvești bine*[289].

Ion Barbu e doar mai…*ermetic*, deși, cum notam și altădată, *intenția seductivă* a regelui ciupercilor este relatată în *termeni* care nu mai lasă loc de dubiu și care solicită cititorului *intuiția instantanee* a erotizării:

De la iernat, la pășunat,
În noul an, să-și ducă renii,
Prin aer ud, tot mai la sud,
Ea poposi *pe mușchiul crud*
La Crypto, mirele poienii.

Pe trei covoare de răcoare
Lin adormi, torcând verdeață;
Când lângă sân, un rigă spân,
Cu eunucul lui bătrân,
Veni s-o-mbie, cu dulceață:

– Enigel, Enigel,
Ți-am adus dulceață, iacă.
Uite *fragi*, ție dragi,
Ia-i și toarnă-i în puiacă.

---

[289] Nu este aceasta singura ocazie în care femeile au parte de *o critică dură*. Între cei chinuiți în Infern (în descrierea Gheenei pe care o face Parpangel) se află și femeile care *își ucid soții* pentru a se căsătorii cu *ibovnicii* lor:

Muierea care pă-al său bărbat
Pentru ibovnicul doară iubit,
Ce venin ș-otravă-au fermecat
Sau macar cum ea *l-au omorât,*
Pă-ahaia dracii suind călare
O duc unde-i văpaia mai mare.

Străpungându-o prin gemănare
Cu tăciuni aprinși sau înfocate
Frigări, ș-în asemene stare
Aflându-să purure va pate!...
O! voi muieri pre slabe dă minte,
Luați sama la heste cuvinte!...
(*Cântul IX*)

– Rigă spân, de la sân,
Mulțumesc Dumitale.
Eu mă duc să culeg
Fragii fragezi, mai la vale.

De aceea nu ni se pare că ar fi o *coincidență*, ci credem că Barbu a *valorificat* butada erotică a lui Budai-Deleanu.

De altfel, și răspunsul prompt al lui Enigel indică aceeași *decriptare*.

Ea nu dă curs îndemnului regelui ciupercilor, pentru că *idealul* ființei raționale nu poate fi nici *carnalul* și nici *vegetativul*, ci *spiritualizarea afectivității*:

Mă-nchin la soarele-nțelept,
Că sufletu-i fântână-n piept,
Și roata albă mi-e stăpână,
Ce zace-n sufletul-fântână.

La soare, roata se mărește;
La umbră, numai carnea crește
Și somn e carnea, se dezumflă,
Dar vânt și umbră iar o umflă…

Am comentat deja aceste versuri, cu altă ocazie, precum și semnificațiile întregului poem și nu mai insistăm asupra lor.

Addenda[290]

Există în *Ţiganiada* germenii romanului românesc?

Aristotel denumea *epopeea* ca fiind un gen al *narativului superior*.

Spre deosebire de *dramaticul inferior*, căruia – după el – îi aparţine comedia, *Poetica* nu menţionează cu precizie un gen care să corespundă *narativului inferior*, dar îl ilustrează prin *parodia,* printre exemple numărându-se şi *Batrahomiomahia* lui Homer, amintită şi de Ion Budai-Deleanu în debutul epopeei sale *eroi-comico-satirice*.

„Naraţiunea comică pare să fi fost la origini în mod esenţial ilustrată prin parodii de epopei”, afirmă Gerard Genette, în *Introducere la arhitext*.

Vom încerca să arătăm, însă, în continuare, de ce concepţia privind descendenţa romanului din epopei, susţinută prin continuitatea istorică a *narativului superior*, conform unei tradiţii care s-a înrădăcinat în apusul Europei, nu se verifică, cel puţin *nu în cazul* literaturii române.

Omul este singura fiinţă care râde.

Iar râsul său stă la temelia oricărei zidiri umane, fiindcă orice zidire umană stă sub semnul *efemerităţii*.

Câteodată numai râsul îi mai îndeamnă pe ziditori să sfârşească lucrul şi îi asigură subzistenţa.

Într-o lume care îngheaţă *sub raza morţii,* creaţia omenească se salvează neluându-se în serios, la modul absolut.

Dacă vrea să fie luată în considerare, arta trebuie să se declare *învinsă* de secoli şi de istorie,

[290] Capitolul de faţă reproduce o *ciornă incompletă* pentru un referat pe care l-am scris în primul an de facultate, în 1996, pentru seminarul de *Literatură Română Veche*, şi pe care, din păcate, *nu l-am mai găsit* în varianta finală. De asemenea, *îmi cer scuze* faţă de dumneavoastră pentru că nu am acum *timpul necesar* nici pentru a-l *reformula* şi (eventual) *completa,* nici pentru *a reface* notele bibliografice.

fiindcă, așa cum observa și Nicolae Steinhardt, *un infern asumat e un infern epuizat.*

Gratuitatea artei nu înseamnă că procesul creației în sine este *un act ludic*, ci ea rezidă *în planul consecințelor ulterioare*, în felul în care artistul nu-și *venerează* creația ca pe *un idol* și nu o propune astfel nici altora.

O creație *serioasă,* care nu știe *să se persifleze* niciodată, care n-are *subtilitatea* greșelii și a relaxărilor umoristice, cade sub incidența istoriei și a finititudinii.

Și de altfel, „sufletul umoristului este însetat de o substanțialitate *mai autentică* decât cea pe care i-o poate oferi viața" (Georg Lukács).

Ortega y Gasset susținea că „arta se petrece în suflet" (*Meditații despre Don Quijote și Gânduri despre roman*).

Iar Dali ajunsese la concluzia că întreaga sa operă este *mediocră* și că numai el, ca artist, este *genial*, în timp ce Unamuno *își cerea scuze* cititorilor săi pentru că „am *născocit* cândva personaje de roman și le-am făcut să spună *în glumă* ceea ce pentru mine este *cât se poate de serios*".

Bulgakov spunea că în om este ceva *creat* și ceva *necreat*.

În consecință, în arta umană transpare o parte din acel *necreat*, adică din *harul divin* dăruit omului.

Putem considera că există o artă *apriorică* – dar nu în sens *platonician*, ci în sensul în care ea *rezidențiază* în sufletul uman ca sculpturile lui Michelangelo *în piatră*, așteptând dalta efortului artistic – și o artă *empirică*, adică *rezultatul,* ceea ce *se vede*.

Altfel spus, *o față istorică* și *o substanță spirituală*, pe care opera de artă *o reproduce* și *o transmite* numai parțial și infim față de virtualitatea aproape infinită de manifestări artistice pe care o deține interiorul uman și care capătă numai plasticizări secvențiale.

Comicul, satira sau farsa, în ciuda statului *inferior* pe care li-l acordau Stagiritul și antichitatea greacă, au capacitatea de *a travesti plastic* inexprimabilul.

Căci *umorul e metaforă și metafora e poezie*, după Vladimir Streinu.

Am făcut aceste precizări, încercând să înțeleg preferința lui Ion Budai-Deleanu pentru *forma* în care și-a îmbrăcat epopeea sa.

Țiganiada nu este *o parodie a epopeei,* în speță (ea este o *parodie* pe multe paliere, dacă o luăm ca atare, dar nu factura ei *satirică* ne interesează deocamdată), ci *o parodie a actului artisitic* ca *ideal uman absolut*.

Nu e *o parodie donquijotească* (*Don Quijote*, în intenția lui Cervantes, era *o satiră* la adresa romanelor cavalerești), și nu are urmași romanești.

Dacă filosof este *cel care își râde de filosofie* (Pascal), artist e cel care *poate râde de artă* și nu își imprimă pururea pe față *grimasele respectabilității de sine*.

Țiganiada e, în același timp, *o mare operă literară* și *un autopamflet*.

Autorul nu își privește propriul demers cu încredere *literară*.

Nemuritoarea artă pe care adulatorii au înălțat-o pe piedestal ca pe *vițelul de aur* („un idol plăsmuit dintr-o idee seamănă tot atât *de puțin* cu Dumnezeu ca oricare altul făcut dintr-un material grosier” – Șestov), este pură complimentare gratuită:

„Întreaga operă a spiritului sunt *miraje* care se produc în lumea materială. Cultura tinde să se constituie ca o lume *aparte* și *suficientă sieși*. Aceasta este *o iluzie*, un miraj, și numai privind-o ca atare putem așeza cultura *la locul ei*” (Ortega y Gasset).

Este foarte elocvent faptul că românii au gândit alegoric și comic în primele mari opere ale literaturii lor, și mă refer la *Istoria ieroglifică* și *Țiganiada* (care nu e niciuna *proză* sau *narațiune*, nici nu vizează un scop *narativ*).

Și poate c-ar trebui să privim *Istoria ieroglifică* drept *prima noastră epopee,* dar nici pe aceasta nu credem că o putem integra, urmărind riguros definiția, în genul *narativului superior*.

De fapt, nu le-am integra pe niciuna la nicun fel de *narativ*…

„*Dialogul* presupune *o înaltă comunicare* între singuratici. Limba solitarului absolut este *lirică*, monologică; în dialog se manifestă *prea puternic* incognito-ul sufletului său”, scrie Georg Lukács în *Teoria romanului*.

Dialogul este *travestiul solitudinii* atât în *Istoria ieroglifică* cât și în *Țiganiada*.

Literatura în sine devine o *țiganiadă*, când încearcă *să epuizeze* teoretic și ideologic un neistovit dialog al textelor, o *intertextualitate* care este, în esență, *seculară* și *naturală*, iar nu *programativă* și *exclusivistă*.

Obiectul principal al parodiei, în *Țiganiada*, este...*Țiganiada*.

Și nu greșim dacă o privim pe aceasta ca pe *o trăsătură etnică* și *spirituală* mai profundă.

Și ne vine în minte, aici, aprecierea lui Vladimir Streinu la adresa umorului lui Creangă: *Creangă râde de semeni, adică de cei asemenea sieși, în cele din urmă de sine râde cel mai tare*.

Și iată cum, ceea ce părea *un lung* și *interminabil dialog* în epopeea noastră parodică, se descoperă a fi *un monolog însingurat*.

Monolog e și opera lui Eminescu, și a lui Creangă, și a multor altora…

Între *Țiganiada* și *Ciocoii vechi și noi* (primul nostru roman *autentic*, realist) e destul *de clar* că nu se poate stabili *un raport de descendență*.

Cu toate că, încercând să descrie ospățurile pe care le organiza Dinu Păturică, Nicolae Filimon se surprindea vizitat de tentații și veleități epopeice, afirmând că ar trebui să scrie *o epopee* (destul de tragi-comică și aceasta), dar își declină responsabilitatea:

„Aș dori să descriu numărul ospeților, împreună cu calitățile morale și fizice ale fiecăruia în parte, dar asta se atinge *de epopee* și mi-e frică *să nu mă trântească* Pegas”.

Țiganiada își subminează în mod conștient *verosimilitatea* și o face în virtutea unei concepții despre literatură care *subminează* adorația *modernă* a ei: *Și fieș’care poate să crează/ Cestor întâmplări*

adevărate/ Ce se vor spune de-acum nainte,/ De nu cumva toată cartea minte.

Greu să se nască de aici *epigoni*.

Fotografia de pe *coperta primă* a cărții reprezintă un tablou al pictorului suprearealist Vladimir Kush, *Călătorie pe lângă capătul pământului*[291].

[291] A se vedea: http://vladimirkush.com/journey-along-the-edge-of-the-earth.

Cuprins

Dr. Gianina Maria-Cristina Picioruș